

Rate 3

455
455

राम
२२

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

दूयादप्रयोगादिति। तत्राज्ञातीयकमिदं प्रपञ्चान्नवत्वं विभवात् इत्युपरतकरता व्यापार एवाहो प्रपञ्चं इति। अतिरतिर
 तं प्रयोगमाचष्टे। संप्रत्येव द्वयं प्रत्यकरति। यथा कश्चिदूयावावक्तीवं मेघो नमते न वक्तीसीति तथेवेदं भवता तत्र यदि अप्रयोगा
 नुमन्यंते वया प्रपञ्च इति प्रयोगान्नम्यंते अप्रमन्यसे अहं प्रपञ्चैव च न्ये इति अन्येनाप्रयोगादसंभवेणामिति। एतदप्यसत्ता शक्या
 स्याते न्ये। नो कार्ये रचनवैतवते वनस्फः वहवो हि शक्यास्त्रिभिर्नो कार्ये तो अर्थे वा भवतो बुद्धि किं प्रकोकारयतः अनामो ह्यपि तादमा
 हाप्रोभाहना र्थमात्रवमेव सा आत्मानमाप्तो भवानिति कश्चेत्तानीमन्यो भवतातीयकः को न्यो भवतो विदुतर इति नैतदि प्रति वि
 द्यमिति एतत्ता ह्यदिधत्तत्ता प्रत्यक्तानुमानि कीवेति तत्र प्रत्यक्ता सधर्तिदर्थतीति आनुमानिकी प्रकृति प्रत्ययोपदेशेन कथं र्थव्या
 सिनांतत्रैवेत्येवमासीनां प्रकृतीनां प्रत्यक्तानां चोपदेशात् दुर्लभं शिष्यैर्वा निवृत्तविषयत्वान्नोक्तं ये येषु च निवृत्तकारिस्मवसितं
 सत्ये तदिति। अथ लोकेन प्रपञ्च्य तदतिरं प्रमो प्रपञ्च इति प्रुवाणा आहं कथं प्रमो प्रपञ्च इत्येतत्ता प्रमोस्माभिरप्रपञ्चपुनरिति
 अभ्यंतरोहं लोकेन वहं लोकेन इति एतदुक्तं वति। यथा लोकः शक्यत प्रपञ्चैवेवमहमेतात्तु वासीन प्रपञ्चे इति नादश प्रयोगात् अ
 र्थाहे कलपुसपादयः सतशब्दस्यार्थोत्तरं प्रुवाणा भावात् प्रधानसन्निहितेन शब्देन भवितव्यं अथ कार्योपलक्षितशब्दास्ति त्वानुमा
 नां नहि कश्चिदशोशब्दे- कलत्रयधैव स्वर्गापूर्वदेवताशब्दा उपलभ्यमाना अत्यंता परिदृष्टानामर्थानां अर्थित्वानुमानमेवं किं
 नरस्यते र्थ उपलभ्यमानः शब्दास्ति त्वानुमानमिति। अथ प्रमोः प्रयोगात्पंचमो यंशब्दास्ति ते हेतुरूपादिष्टः अशब्दः कस्यार्थ

स्वरूपारितिः अत्र प्रमोयद्येवमर्थानां वाचकानामुः प्रतिपद्ये मत्वे वामासीत्वं यत्तु संज्ञितं तस्माद्देह उर्यां ननु बोधे तस्य उचितं
 तिसमाभ्यां न भवेति परस्परपरोक्ततायाश्चापि ध्यानात् नैषोषः वाक्ये तस्याभूतं प्रयोक्तव्यं यतः सर्वार्थमिव्यक्तिमवति।
 अत्र दुक्ते दीर्घसत्त्ववराः आद्यो न समयेताः अतिव्याप्यत्वात् यथा पूर्वकाले प्रयुक्तानि शीर्षसंज्ञातीरा नीमप्रयुज्यमाना
 नपि रूयिमक्षरयो धर्म इति कर्मताद्विषयसिद्धतएव मयैः प्रयुक्तं मानं नि सर्वकालमिदानीमा प्रयुक्तानि प्रमाना नामप्यनु
 विधानं युक्तं पेटु रविमक्षरयो धर्म इति। ते वां व्याकरणे यमर्थानं संभवाति न हि इह यद्येवमारता र धर्म इति सर्वदेशान्तरे। अथ
 यद्यपि काश्चिरे जीवते यद्यप्याहरेः अरिरिति एवमपि प्रमः स एते देशान्तरे प्रयुक्त इति वाको वाक्यं प्रयुक्तौ प्रमः किं त्विदं यत्
 महदेत्येवमादि इति हासः पूर्वचरितसंकीर्तनतोपदेशान्तरे प्रयुक्त इति वा कीर्तने एतेषु कश्चिदेव सः कश्चिंश्चिन्मप्युच्यते। यथा पुरु
 षो शस्त्रीलिंगः कश्चिदप्रयुक्तो मेत्रावस्तुति काने। कल्पे प्रयुज्यते। तस्या मनसा हि पुरुषां वयं नु के स हि तो रत्वा कारवने प्रतियममा
 याय रूयमभ्यपेपुरिति। शवतिर्गति कर्म सर्वविभक्त्यतः कं कोने धेव भावितो विचार एनामार्थ भाषते। स व इति जीवतः प्रकृते
 र्मृतो विचारः मृतेनाप्यतश्चर्यः। अथ वा मतेर्विचारगत्परमः उपरते क्रिये भाषते। स व इति निरुक्ते त्वेवंपच्यते। विचारमस्यार्थ
 पुभाषंत इति तत्रायमर्थक वतो सुव प्रत्या तस्यो विचार एकरेशः स मेव भाषते। न स वतीः सर्वप्रत्ययाना प्रकृतिमिति। किंपुनः श
 ष् स्पृहाने धर्मः आहोस्विर प्रयोग इति एतावदुच्यते। शस्त्रेण धर्मनियम इति स धर्मनियमः किं स नार्थ प्रयोग इति अभितर एव श

ति। कात्रस्यतिरिति। अथवा स्मृतिसेवदृष्टि। सातु स्मृतिः। कश्चित्कृत्याविरुध्यते। यथाहावधारिणदधीतिवेदेप्रत्यवर्षव
 र्थवर्तितव्यमिति। इयं श्रुतिविरोधिनी स्मृतिश्चतौ स्मृतां रुक्मकेकः पिता पुत्रेण जयेदिति तत्रानुमानपक्षे स्मृतिः नित्यप्रमा
 णंभवति। किंवा दृष्टार्थस्मृतिरप्रमातांयाहं स कैश्चित्प्रभृदत्तपगतं कैश्चित्प्रभृदप्रमातां कैश्चिन्मात्रयो निसंवेधानां उदाहः तत्र
 लौक्यारतागादेरप्रवर्तितं तत्र पूर्वधर्मप्रचारा आचारंतिरयवे स्मृतिरेकः शब्दः सम्यक् ज्ञातः आत्मादिपुत्राप्रपुत्रस्वर्गलोके
 कामधुप्रवर्तति किंवेरं प्रपुत्रा एवमसौ सम्यक् ज्ञातोभवति। परिसम्यक् प्रपुत्रते ज्ञानादेव बुधर्मः अथैवं प्रपुत्रः सम्यक् भू
 वनीति सम्यक् प्रयोगस्तु सम्यक् ज्ञानेन भवतीति तत्र दृष्टमर्थः। कांउपयंति युक्तास्मृतिः॥ कस्याः श्रुतिः नवनादिनीतिज्ञाने धर्मः
 तिवेत्त इधर्मः दृष्टकरुवेदमुच्यते। यदि श्रुताने धर्म एवमिति अपराज्ञानादधर्मः। एतस्मिन्नर्थे तस्मिन्संभवे द्वास्तत्वावधारध
 र्मो जीवनानुधर्म इति नवेतच्छब्दते बहुशालतावधारधर्म इति नृशब्दादधर्म इति त्रिदेवुत्प्रेतशब्दानां यदि धर्मः शब्दस्यैवा
 लानादधर्मः। आप्रोतीत्युच्यते। दृष्टार्थया स्मृत्या उच्यते। उच्यते। स्मृतेराह दृष्टार्थकहि स्मृतौ वैद्यके परस्तेषां प्रत्येकपनेन
 दिपरीतरूपेण बायोः। एवमज्ञानात्रधर्मो नाप्यधर्मः अपराज्ञानात्तधर्म इति अन्येभ्यो ज्ञेयज्ञानादधर्मो न च पराज्ञानादधर्म
 इति धर्मो तरत्रव स्मृतिः। शब्दप्रमाणा कावयपमिति। केचिन्मते। शब्दपराज्ञानात्तधर्मो धर्मो भवति। तस्य उधर्मो नाभिभ
 वः यथा कृपत्वानकपुत्रादास्यते। तत्रापराज्ञानादधर्म इत्येतत्पर्ययति। व्याकरणाध्ययनार्थ आगतः तस्यात्र किं सिरेत

राम
२४

मिश्रेमेनयतनियत्रावेनभैवंसमेरुशएरदर्थमसिदधतिमिश्रेमस्तुप्रयुक्तेसोभ्यदयेनयुज्यतेविदुषःकर्मतपधि
 कारताअपरआहसंप्रतिवेदवाक्यादनेवोसहराणानियथातानिब्रसवर्षादिमिनिमैशधीतानि। धर्मसाधनमे
 वंप्रयोगस्पएवंप्रयोगस्पधर्मसाधनयेनास्त्रपूर्वकज्ञानमिति विशिष्टात्मयोगादभ्यस्यति। व्यवस्थितं। अथवा
 पुरस्तुज्ञानएवमेवंस्मृतिर्दृष्टार्थमात्रुल्यातत्रपरंपर्येतावद्विन्नमिदंस्मर्यताज्ञानादुर्मइति। तत्रागमप्रामाण्याद्यदिहि
 तंप्रतिषिद्धंवातदेवक्रियतेवर्ज्यतेतानन्विदंवनमपराज्ञानादधर्मइति। बाधर्मोवागमयत्पराज्ञानादिति। यवनवि
 हितंनयप्रतिषिद्धंनतत्रकरणोवर्जनेवायुतासेवाविति। अथवाभ्यपायएवापशदज्ञानेशज्ञानस्यपश्रयस्याभ्यपायः
 तमेतरेतातस्याप्रवृत्तिरेवतितदपितस्यागमेवभवति। यथाकश्चित्तरम्येकसिद्धिगंतंशोक्तंनस्पदर्शनादुर्मइत्यसौरु
 स्नासपश्रमनत्रशक्नोति। शुक्लंदृष्टंअतउपायएवासौशुक्लदर्शनस्यपथाश्रमेभ्यदिष्टभ्यदयएवहिंसाधर्मस्येवमि
 दमपराज्ञानात्रुपकमपराज्ञानइति। नास्याधर्मतासंबंधःएवंस्मृतिःसमर्थिताभवति। एवमानर्थकांनभवतिस्मृतेः।
 अथवाकूपखनकवदितिइयंतुपतिःयद्यप्यपराज्ञानादधर्मःस्यातवाव्यप्रीकारशज्ञानादेवरक्तव्यधर्मोभूयाश्चे
 तिप्रवर्तते। एवाध्ययनेविद्यमानेपिसोचेतुस्मृतिथतावनसामर्थ्यादेववागम्यते। शज्ञानाप्रकृत्यधर्मइतितस्योसहर
 तां। कूपखनकाःयथासोभूयसाभ्यदयेनयोगंमन्यमानोदोषवत्पि कर्मतिकूपखननेप्रवर्तते। अस्यामेनमेपदोषमपनेतुंइ

गि। अनेन वशादज्ञानस्योपश्रुतिः क्रियते। पथोक्तं नार्वाकशिरः सश्येन पक्षे विन्वीत प्रमायुं कोऽस्य यजमानो भवतीति नेयम
 वाकशिरसो निंसा किंत त्वनेन दारेणावाशिरसः सुतिः क्रियते। विद्धि कोरतास्त्रिय इति एवं वरुत्वे दपवन दानव कस्यैवं
 वरुत्ते तं इमो स्विता वानितो बहु कृतः। स्विता त्रासरास्यवद्यो बभूविति। यदि स वाकशिरस्य यजमानं वा तापदहमेव श्लाघा ना भवि
 स्या। मेति। तस्मादिदमपि कर्म दृष्टमिति। अन्ये वां दर्शनं। निर्दिष्टे वाऽप्यवाकशिरस इति माते कर्मती नियमः। एतदुक्तं भवति। न सा
 मा न्यानुवादिनी सा सुतिः। किंत हि प्रकरणा नुवादिनी प्रकरणार्थश्चाप्येको भूतोऽपि भवति। अगम्या गमनं गोसर्वो सुराणामं सौ
 चमत्वाः सर्वमेवेज्ञासता वयः। यथा वरुमीभावे प्रतिनिधिर्नियत विषयवीर्यमदि कर्मन विंदेत। पिंगलस्य एव लते विषया नेव
 स्य उदके मग्नस्य तु बुकाय स्वाहेति मूर्धन्याहुति जुहोति प्रदिशति। तस्मात्तत्र कर्मिणा समीपे मोनान्यत्रे त्वेव मर्थ्यं प्रतिपादयति।
 एवं हि श्रूयते। इति। पुरा कल्पेयोः प्रत्यक्षधर्मीणः श्लोकधर्मीषोऽपरो हा लोकस्य ते प्रत्यक्षा को वां परा परा पुका पुक ज्ञास्यता
 वरागमात्प्रत्यक्षधर्मीणोऽनुपुका बुक ज्ञास्यता वेदित व्याप ता ह्यज्ञा कर्मणो नान्यता पभाषाणां अयिन परा भू-अ इति॥ ॥
 अथ व्याकरणे त्वस्य शब्दस्य कः पृथक् इति किमनेनाभिधीयते कार्यरूढ इति। यदर्थग्रहणे नेत-यच्छति। शब्दो हि कश्चि तुल्य
 रूपप्रवर्तमानोऽभिधीयते। त्रिभिः परस्परमपेक्षमाणाः प्रवर्तते। यथा खरादस्त्वुं तस्ति उं-तस्या काश्चिनु निमित्तस्य तुल्य
 त्वाग्रवर्तिनो यथाः पूजकः समुदेष्टो च जातिनिमित्तः। कश्चि जातिभेदेऽपि रूढि विषया क्रिया तुल्येति वर्तते यथा सर्वः अश्रोतेरुक्तः प

राम
 २५

पद्यते पादः मिमीते सविः इति तत्र क्रिया सामान्या रसिद्धमिति कश्चित् ज्ञावा पादने वाध्यशेषेण वायथा कालिके गोशब्दे
 रकुड्वेव सपिण्डः तत्राप्येव व्याकरणशब्दकिं भूत आश्रीयते इति अनेन दारेण शब्दप्रतिनिमित्तमावित्वा सनुप-नासंक
 रोति इदं पुनः पुनस्तत्कंनवातरेण व्याकरणं वना वै व्याकरण इति तत्राप्यपसार्थमावलां भवानिति सूत्रे ॥ सूत्रे समुदायोऽ
 व्याप्या ॥ अस्यार्थः ॥ इति पस्यर्थोपपन्नः ननु वसूत्रेशब्दप्रयोगोऽप्युपपन्नः ॥ उच्यते सामान्योपक्रमेऽपि धने सूत्रे ॥ किं स्वसिति
 व्याकरणमिति विशेषोपक्रमः ॥ रसिद्धमिति यथा चार्थस्तु मेतावा रप्रपुक्तः यदा तु व्याकरणशब्दसमुदाय इति सूत्रशब्द-
 कः सिद्धिरवयवेऽत उपासीयते ॥ दक्षिणैति तेवमासौ तदाप्यर्थोपपन्नः यदा तु व्याकरणशब्दसमुदाय इति सूत्रशब्द-
 इति बोधते ॥ शब्दप्रतिपत्तिर्न हि रसिद्धमिति तेवमासौ तदाप्यर्थोपपन्नः यदा तु व्याकरणशब्दसमुदाय इति सूत्रशब्द-
 चार्थप्रतिपत्तिर्न हि रसिद्धमिति तेवमासौ तदाप्यर्थोपपन्नः यदा तु व्याकरणशब्दसमुदाय इति सूत्रशब्द-
 सार्थस्यापि व्यक्तिः किं धते ॥ वदे रसिद्धमिति तेवमासौ तदाप्यर्थोपपन्नः यदा तु व्याकरणशब्दसमुदाय इति सूत्रशब्द-
 उच्यते ॥ इति तादाशब्देऽप्युच्यते ॥ अरे सति पस्यार्थप्रतिपत्तिरस्ति शब्दस्य तत्त्वाख्यकचेन सूत्रे संवेधिभवति ॥ सुउच्यते नोपपद्यते
 संक्रियमातो हि शब्दः परार्थत्वात् अक्षणेन व प्रथमनस्य करणभावोपक्रमः ॥ यथा पुनोऽशस्यो त्वति सत्त्वारप्रतिपत्तिरूपं धत्वा
 तसंस्कार्यत्वात् प्रतिपाद्यत्वात् प्राधान्यमेव गुणभावः शब्दप्रतिपत्तिर्भवने ननु वा-चा व्यापकतत्त्वमिदं भावात् ॥ एवं सति पा

वारयोगः सर्ववैद्याकरणाः प्राप्तिगतास्मरेवयवावयविभावेनाभिप्रेतः। प्रयोक्तारयोः पि नोपपद्यते न हि शब्दः प्रोक्ताः पर
 स्मादिदमिति। भाष्यसूत्रेषु गुरुभाष्यवाच्यानां श्रित्यारोहता प्रपञ्चयेद्योस्वमूलसूत्रेणाभाष्यवत्पारिहायिलक्षणाप्रपञ्चभाष्यो
 प्रदर्शितः। तद्यथाप्रस्कंदनप्रपञ्चनमिति ननु वसीमादिद्येवपञ्चनोऽप्यतोऽतरेवाहकत्वात्पुनरोक्तमिति तस्य भाष्यादि
 प्रपञ्चइति। अथवापदेरपि शब्दाभावे किं ते शब्दोऽप्युक्तस्वस्वरूपं प्रतिबोद्धयति विपरीतस्यास्तत्त्वमभिप्रेतं किं। समानता
 तीत्यानां शब्दोत्तराणां प्रतिपादको भवति भिन्नजायस्य साधोरपि नियतिसर्वकामवति। तत्रैकदेशे भाष्ये कथ्यते। नाशो नम
 ईति। एवं तर्हि लक्ष्यलक्षणे व्याकरणे नैतत्प्रतिपत्तयं यद्यान्ये विषये शब्दो वनस्यति माहात्म्य एव फलमिति। नाप्यश
 द्धवर एकशब्दनिमित्तत्वात् नाप्यश्वर किंवा सामान्यात् नाप्येकरोक्ताश्रयत्वं एवं हि कल्पमाने सर्वशब्दोमेव भाष्यमनुष्य
 तेयद्वत्समासमन्योऽस्यमाहात्म्योऽहं तमन्यः समुदायोऽकिमुच्यते। समुदायेषु वराहः प्रेरकइति। गत्यात्त्येव सं
 वत्तलसेनायनमित्येतेश्वाः समुदायमिच्छन्ति नो नावयवाभिप्रेतः। एवं व्याकरणशब्दोऽपि समुदायमिच्छाधीनाव
 यवाभिप्रेतमिति। एवमप्ययं सेकः। पयस्यैवैते वनावयवो नावयवे वर्तते। एवमयमप्यवयवेन वर्तते। पूर्वपक्षोऽज्ञाति। स
 मुदायत्वमापादितः समुदायशब्देनापदिश्यते यथा गोवृत्तमापादितो वाही को गोशब्देनेति। न हि शब्दस्यैवं संवत्तिसमुदायवत्त्वा
 वयवमुपसंक्रांते इति अतः समुदायो यत्र वयवे रूपात्मानं सन्निरोपयति तत्र प्रवर्तते समुदायाशब्द एव व्याकरणशब्दोऽपि समु

राम
 २६

सायरतिरेकरेरोसूत्रे आत्मानं संनिवेशयति ततश्च प्रवृत्तिः केन कर्तव्या ते लंभुं कंघ्रं भुक्तमिति। कस्मिन्नुपघातकोऽनु
 ग्रहकेषाद्यतेनैले शब्दं परि कल्प्यसमुदाकावयवरतिः। एवं बुक्तादियवयवस्यैव कस्यचित्तुक्तीकरणासमुदाय
 वायंपराख्योन्यरूपं कृतस्यैकरेरोसमुदायशब्दो वर्तते। यथा नवतावरकास्ये निष्पन्नपक्षोलभते। भवति वास्यकेषु वि
 तरे वावयवेषु घटयुधिः एवमेव भुजमाचारसमुदायं प्रतिपद्यमान एव व्याकरणापिति तावत्पेव शब्दं प्रपुंजता यथा ता
 दर्थ्यं रधि श्रवणमात्रं दृष्ट्वा पवत्ययमिति प्रपुंजा नो प्रतिवचनमुच्यते नायं पवंत्वा धिप्रयत्ति किं उ उरुं से पादयतीति। व्यपरे
 शिवरभावेन भविष्यति। अकारक्षितभावश्च क्वचित् कथयित इह एकायो बोद्धे प्रथमस्येत्यस्ये वाच्यव्यतिरेकं समाधिगम्य
 मानार्थवत्तथा धातुरूपता विवर्त्तरूपता तत्रैकेन रूपेणाश्रितस्वरूपं तरे सायुक्तो व्यपदेशः। अथ वा। समुदायावयवकन्य
 नायां योसौ समुदायः प्रयोगसमवाची शब्दोऽस्यैव एतिततः अशब्दमिति तस्मात् केरे श एतिरित्यथा शिना पुन कोयमनेक
 क्रियाविषयो दृष्टस्यैव शब्दमिति। इह उक्तं लक्षितं एतत्सत्यपि समुदायावयवभावेशब्दव्यापार्याचरे वासति जेदव्य
 पदेशः। शब्दो हि धत्तुजानः स जावामजावानपेक्षाकं विदे कार्यभागे नि। अत्र प्रवर्तते तयथा विद्यमाना मपि पर्यतां मंगुले
 युलिशब्देन व्रवीत्येवं विद्यमानं अपि शिरो मानं तं ते होरादुशब्दो न व्रवीति। यावालवहिराहुशब्दो धत्तावानेवायते।
 तस्य शिरोसायुक्तो व्यपदेशः यथा सत्यप्येकत्वे वस्तुनो वस्त्वाया अभिमान्यत भवति प्रकर्षप्रत्ययः एकवद्भावात्पुसतीत्युत्तर

ति रिति किमर्थोवर्त्तनामुपदेशः। अर्थप्रयुक्तोपदेशो धर्मनियमः। तत्रैतेर्यवतः तत्रैषामुपदेशो नर्थकः सप्रयुक्तार्थो
 पदेशो न संभवति। अत्र प्रातिपदिकप्रत्ययानामुपदेशो दुस्त्वानोवर्त्तनाममुपदेश इति वृत्तिरिति समवाय्य उपदेशो न स्वेवास्व
 रूपावधारणार्थ उपदेशः। किंतु स्वानुपूर्व्यार्थो ने नानुपूर्व्यताशास्त्रे किं वि कार्यय द्वाकृष्टु रिति। शास्त्रोपसंहारार्थमेतदित्ये
 वमर्थमावहे। एते ये समवायो वृत्तिरिति समवाय इति पक्षी समासोऽयं। मेरुस्तारार्थेन प्रदर्शितो। अथासवता। एतर्थावसमवाय इति। एतस्य
 र्थसमवायस्य वृत्तिप्रतिनिमित्तभावः। आख्यायते यथा संख्ये हि संनिवेशमात्रे वप्रवर्तते। प्रवृत्तिश्चासौ समवायश्चेति प्रवृत्तिरिति
 मवाय इति यथा शाकपार्थिव इति प्रयोजनो वेति चारं पर्यंतं निमित्तभावो निर्दिश्यते। पारंपर्येण शास्त्रप्रवृत्तिः समवायस्य प्रयो
 जिकायेषामनुबंधोपलक्षिता शास्त्रप्रवृत्तिरकः सवर्त्त इत्यस्याः परपक्षेण समवायो निमित्तमित्येव भाव्योपेक्ष्यत एव का पुन
 र्गतः शास्त्रप्रवृत्तिः कुत एव रतिरिति किं किं वा वसायना का ह्यतो तत्राकाराति कंशानुशासनशास्त्रं साधनवंप्रतीयते। शास्त्रप्र
 वृत्तयोः समवायस्तर्थावर्त्तनामुपदेशः किंतु दिश्यतेरेनेत्युपदेशः। नत्वेति किं विदुपदिश्यते इत्येवमावसाधनवमानवहे उच्चारणोक्त
 एतद्विहितकारणार्थः उच्यते। वर्त्तनामुपदेशमवावर्त्तना इति इत्यस्यापारे निवृत्तेनेनेत्येवः शब्दः प्रयुज्यते तस्य तारर्थ्यं वि
 शीयते। यथा मुक्तवमुपविष्टेषु ब्राह्मणेपुत्रकं ब्राह्मणैः। प्रविष्टा ब्राह्मणारतिगम्यतो एतन्नूनमयं भुजे प्रविशेच्छार्थरति एवमित्या
 दिवर्त्तानुच्चारिते धनं तरे एतदिति किमर्थ उपदेश इति ते प्रतिपद्यमान हि हिंसितु वारणा किंप्रति अनुबंधकारणार्थश्च अनुबंधकारणं

स्य परं नुः। अवश्यमवश्यवर्तकं च योपदेशमंतरेतानभवति ननु च धातु एव च यत्वे कः। ननु च यः २३ एतत्तिलकारे अ
 कार उर एतत्तिलकारे नवमकार लकार योरलपरत्वा र्थः प्रत्याहारार्थः प्रत्याहारो नाम विस्तीर्णस्य यः संज्ञेयः तत्रादि रं न सहेत्य
 यं प्रत्याहारो नाम निवेशमनुवं धंशोतरेण स्तीतिरमु अतेमपवायश्चा नुवेध करणं च प्रत्याहारार्थः प्रत्याहारो एतर्थाः
 अकः सवर्तकं धातु एव योपवावर ति रदुभयार्थश्च वलीनामुपरेणः उपदेशो हि सति यथा भूती उवादि तास्तथा भूतः साधवो
 विपरीताः वसाधवर्तिसाधुच प्रतियुत्यर्थमपि कर्तव्य उपदेशातिउतासीनामप्युपदेशः कर्तव्यः एते हि वल्लि एककृत्वापदि
 तामाविको अरमात्रिकास्तत्रोपादिभिन्नानां भिन्नकालानां वसाधुचं मातमनः सर्व उपदेशः। ननु वसर्व एते शास्त्रेणान्य
 व्याताउतास्य उच्यंते अनुपदिश्यमाना नो किं भूता उतास्यः प्रतिपत्तव्या इति स्वरूपेणानुपदेशात्। अत्र क्वातेषु प्रतिपत्ति
 ति। आरुक् उपदेशादिति। आरुक् उपदेशानंतरा यका विशेषः। सत्त्वना श्रितकालिचकाले इति। कालपुरा भिन्नेषु काले र्ही प्रति
 पत्त्यंते अयमेव सावर्ण्योपदेशमात्राये उपदिष्टः यथा रावति न्यपदेशे भिन्नेषु पिवय आरुतिषु मएवायमिप्रतिपत्त्यंते। तत्र यो
 यद्ये वारुतिसाधारकालगुणभिन्नानां साधकचमेव गुणस्वर भिन्नानामप्यारुतिसाधारकसंज्ञः। साधुत्वं सत्त्वित्यर्थं यत्क
 र्त्तव्यत्वाह सेवतासीनां प्रतिषेधो वक्तव्यः संवतो नाम यो वास्यः प्रयत्नः अभ्यंतरो हि प्रयत्नो कारस्य निः पादको निषेधकलो धानो य
 श्चासमृपिष्ठः। तीरुतौ व्यक्तः एतः स्वरोपभावना एता निस्वरत्वेण गोत्राणि। अपमत्तो हि वक्तव्यमात्रा क्तिजनस्वरो धारतिगती हि

राम
 २८

विरादिपाठार संवतारीनोस्वरान्तरं विविधतिर वंमन्यते निवकविद्वत्तोः उवाचैते किं सव मुद्राय एव यंते वलीमकश्चमु
 रायः। समुद्रायश्च निवृत्तकालादिकः पद्यतो अत्र सिद्धान्तं संवतारीनां निवृत्तिरिति अत्यन्तं गूढं विरादिपाठप्रयोजनो एतत्
 तं भवत्येवमर्थो गती विरादिपाठः कथमनेन सन्निवेशेन साधुत्वं स्यात्वेन माभूता गती इति किं वा कर्तव्य स्थितानां कलादिति
 वृत्तिः कला स्यादयानि नुनपद्यंते एष एष एते य निवृत्तकालादिति एव तर्हि अशरशमभिज्ञा साध्याते प्रतिपत्तिनिरूपनप्रका
 रेण करिष्यामीति किमर्थं न निवृत्तकालादिका भित्तयेतान निवृत्तं वतादि का विवृत्तं न निवृत्तं कालादिकं न निवृत्तं न निवृत्तं

विरादिपाठसंघटनीनोस्वरान्नदत्तैर्भविष्यति एवं मन्यतेनेव कविधर्मीः उद्यम्यते किं सद्यमुद्यम्यते वलीमकश्चसमु
 रायः। समुद्रायश्च निरुक्तकलादिकः पश्यते। अत्र सिद्धान्तं संघटनीनां निरुक्तिरिति अस्मत्पुङ्गवैर्विरादिपाठप्रयोजनं। एतत्
 तंभवत्येवमर्थो गतीदिविरादिपाठः। कथमनेन सन्निवेशेन साधुत्वं स्यादनेन माभूतागर्ग इति किं वा कर्तव्यं स्थितानां कलादिति
 दत्तिः कृता स्यात्कानि नुनपद्यंते शस्त्राणां एते च निरुक्तकलादल इति एवंतर्हि अष्टादशधा भिजायाः। अतो प्रतिपत्तिरिति दर्शनप्रका
 रेण करिष्यामीति विमर्शं पुनर्निरुक्तकलादिकाभिरुक्त्येनाननिरुक्तसंघटनीदिकामितिसंघटन्याकार्यार्थं कलादयोऽप्युपगम्यन्ते उशी
 रमासिंचकलं आतेवाभ्येष्टं। क्रमकारवने व्येष्टे एवं ववस्यामि। कलाभ्यातात्माने परं भवति अत्र हि रमशकं प्रतिपत्तिमि कोयता
 वीति अत्रुबंधे सति रजंता शास्त्रेचनास्तीरे। आदिरेत्येन सहतेति न भवेति प्रत्याहारो पलङ्किते निवर्तयति तेन सर्वं निर्दिष्टव्याः एवंत
 ह्युभयमनेन क्रियते। समवायश्च साधुत्वेन प्रतिपाद्यते यथाकारा एव सते वैवं भूत एव निर्दिष्टाः। कालादिकाः सर्वत्राधयरति कथं पु
 नरेकेन यत्रेनोभये लभ्या इह संत्य हरे पुस एव पर उपदेश इति। नावयवे स्वर्गकार्यं प्रतिपद्यते तेषां ना मुद्रेशो वयवनि निर्दिष्टा
 र्थ इत्यत्र समाश्रये यववा एवाश्रीयते। न समुद्रायः। एवं गरीरिविरादिपाठे। वयवा एवा निर्जनासिता सुप्ता एतु वेभानु रोक्षतु समुद्राय
 पारनिमग्नसमुद्राय एव यदिसमुद्राय सत्तावयवनामेवं विषयाणां कलादाभावः स्यात्। अन्यत्र नि। र्तीय एवा। अथायव परमे
 यंसति समुद्राय स्यात्तथा कवप्रतिपत्तिरश्च काततश्च गरीरयो न निर्बर्तिता र्वव एव लभ्य मित्या ह। कथं। दिगता अपि हेतवो भवति सावर्धो ग

ताः दिग्गताः हेतवः कार्यनिर्णयसमर्थः। हेतुके एक एव हेतुर्द्वयोरर्थयोः प्रसाधको दृष्टा एकमुक्तं। तद्विषया कियत्प्रागल्भ्या
 आश्रयभूतेन तद्विषयगतोऽस्यैव समस्य को ह्युक्तः अस्मिन् तदेवोक्तं। नदिगतं भवति। वदरे वदत्तमत्र तौ तद्विषयित्वौ भवतः। का प्रा
 अपि प्रवृत्तेः सात्तमेकया भवेति। तत्र यथेवोक्तं। कदा नंद एव दृष्टार्थो नापि तुं समर्थमित्येव बुध्यमानं प्रवर्तमानं भवेति
 पारयत्वे वंगरी दिवसदिवाठः समर्थं भवेत्तुं मवयवमपुत्रायेव कार्यप्रवर्तमानं तद्विषयप्रसंगे गल्गता र्थसिद्धिः यद्यपीम
 योजको न्यकारेणार्थप्रतिपक्षे संप्रसक्तं न्यतो यथा योजनेनाधीयः प्रयोजकोऽप्यप्राप्त्यविषया सिद्धिर्प्रयोजकः यो
 हि निश्चिते पक्षे पुनः पाचको सरे के भूतः सदा वदर्थे वदने प्रसाधिते रतादिपुत्रतिवेष्यो यतो तत्र यद्यवयवाः समुदायो परेशप्र
 शदेन स्वरूपं सर्वत्रैव विशिष्टं प्रतिपाद्यो नो रोषः स्यात्। एवमात्राः एवमस्यैकस्य प्रयोजकाः पितरो प्रयोजकाः। तत्र प्रयुक्तमुक्तं
 राने प्रसंगो नावुभवतीति तत्तद्विषयिणा न्यतिष्ठते। एतत्तद्विषयस्य केवलयमर्थमप्यवयवमा। किं तर्हि शब्दशब्दयोः। योऽहं
 शिरे कएव शब्दशब्दप्रतिपातस्य केवलं शब्दपदे रमाने क्रियते। यथैक एव पुराशब्द आशब्दपराधी सह वचनः सति ह्यवि
 प्रकृष्टवचनश्चैतदशब्दने कशब्दप्रवितस्य केवलं शब्दपदे रमाने क्रियते। श्वेतो गो रिति श्वा श्वेत इति प्रयोक्तव्यमुक्तं प्रतिपे
 ता रो यथा शब्दवदे रमाने प्रतिपद्यते। अर्थात्तरेण दावे नौ शब्दपदार्थौ यथापरीयते तत्र प्रवर्तमानो र्थो न्यथाभिप्रेतमर्थनिर्वृत्त
 यति। एकस्यैव वदविपादिकादि। इतो रिरहो वनेनेन निर्वर्तयत्वे वंशदेष्टुताः शो कियमाणा रिता। करणपरिष्कारादयानेनेन दारे वश

राम
 २८

शब्दकार्येति। उपायद्वयं लोकशब्दप्रयोगो यथोपपद्यते। कदाचित्कमवेतः शब्दाश्च प्रयुक्ते। सकथ्यो मज्जतो मसोरीयता
 मिति। कदापि पुनः कथ्यमयो गप्ये नो दारयति। अत्राततो भुज्यता सी वंशमिति दा वफरयो शब्दानां प्रयोगे समवस्थि
 तौ। कमोलायोगपदं बालो को नालिनिर्वृत्त इति तद्यदि तद्विषयगरी दिवसदिवाठः प्राक्पायः समुदायावयवयोः प्रति
 पारकरति। अथवे रतावरं प्रवृत्तिप्रममिप्रायः। तदेव हेतुमी समुदायस्य उपदिष्टा न सिद्धे वक्तारि निरतिरिति भा
 तवोः पिशुकाः पक्षेते पक्षपादयोः। निरूप्यते।

शत्रुघ्नार्थेने। उपायद्वयंवलोकशब्दप्रयोगेकायोगपदंका। कदाचित्क्रमवतःशब्दाप्रयुक्ते। सकथ्यतोऽप्यतांमसोरीव्यता
 मिति। कदाचिदुपसंख्यक्रमेयोगपदंनोद्यारयति। अस्तत्ततोऽप्यतांसीव्यतामिति द्वावन्तरौशब्दानांप्रयोगेसमवस्थि
 तौ। क्रमोवायोगपदंवलोकनातिनिवर्तितइतितस्यादिहापि विगर्भादिविसादिपाठस्तं प्राभ्यपायःसमुदायावयवयोःप्रति
 पादकइति। अथवेरंतावरयंप्रत्यक्षप्रतिअममभिप्रायः। संयंवेवासीसमुदायस्याउपदिष्यत्तत्रसिद्धेवकलारिनिरुतिरितिभ
 तवोःपिष्टकाःपदंतेषुलुपादयोःपिनामएवोवावीतरत्यभिप्रायः। यानितर्ह्यग्रहणानि। डि। कासीनि एतेषामप्यवश्यंस्वरवर्त्त
 तुवीसानार्थभुपरेतःकर्तव्यः। अथवागार्गीदिविसासीनांस्वरवर्त्तुर्ह्येवार्थउपदेशःकर्तव्यः। एवंस्मर्यते। इत्यरेषामुद्धारणात्
 त्रयविध्यमिति। अथवाअनेनेवंक्रवताएतत्प्रतिबुत्पाद्यते। एतेसर्वइति। येनकृत्याद्यंतेतेषांकोरत्ततःउच्यते। एतप्र
 र्थप्रतिपादयति। येमेतेगर्गीदयःपठिताःएतेपिनपातिनिनोत्पादिताः। किंत्वेवंभूतोसीतिनेस्मर्यतेयथेवतएवभूताएवस्म
 र्यतेएवमन्येऽपिशब्दाःसामान्येनप्रतिपादिताउत्पादयोर्बहुलमित्यनेनप्रत्ययतःप्रकृतेभूतुमिति। सिद्धप्रयोगमपिसमीप
 प्रकृतिरुहितव्यप्रत्ययाश्चावश्यंतेरेवंप्रतिपत्त्यमिति। नकाहि। सत्कपुताकादुपदेशेकलादिनिरुक्ततायां। डि। कइ
 त्पथसाधुनकुचइति। सैवापिद्वप्रतिपत्तिरुक्तं। तस्यानसिद्धप्रयोगमंतरेतौनतभवति। सर्वत्रकलारिनिरुतिरु
 पपन्नइति॥ ॥ इतिभर्तृहरिकायांप्रथमाध्यायस्यप्रथमसार्द्धकं॥ ॥ अरुतस्य। अकारस्यविरतोपदेशः। सृष्टनादयश्चकारअ

गुणस्य गुणपेक्षत्वं मन्वाद्यतत्त्वमित्यपेक्षा वा अवर्तते समुदायविशेषणं वा समुदायस्यावयवमपि संस्पर्शस्य किं। अत्र
 मकत्वं तत्रोक्तमिह मन्वाद्यनिर्भविष्यत्पन्थावा विरते नोपदेश इति साधनं कृते हि समासे कृते स विरतोपदेशो कारस्य
 तिरोक्षभावः। अथ किमर्थमिह मुच्यते अकारस्य विरतोपदेश इति यवतासूत्रोच्चारणारे वाधिगतमनेन विरतोय
 मकार इति कश्चिद्विशेषः। अत्र गतोऽभासो देवगम्यते। यथा रात्रादि वेदाभ्यामेव प्रसिद्धः तथा रूषभगंधार इति गंधर्वी
 तामेव एवमयं विरतो दुर्वोऽभास्यदित्यतः कथयति विरतोयमुपरिष्ठति अत्रैव मन्ते अयमाधिप्राप्त्यहारे कृतप्रत्यापक्षिरेव
 पठितः अथैव वा अत्रैव तामयमकारं प्रत्याययति सुवतः प्रतीयते। यथा सागति निरतोयः कः। निष्प्रतिविरतमुवउवा
 र्यमातो लक्ष्यति विषयं प्रधीयमानं स्था इति निमित्तैर्वंरूपं प्रतिपाद्यति तस्मिन् प्रयोगविषये एवरूपेण वृत्त्या सिद्धत्वात्
 आत्मादि विकारः प्रवर्तते तत्र कृतप्रत्यायतापुत्राकारिपुतेषां कस्याविदेवीनुकरणो व्यक्तिपक्षे आरुतिपक्षे तु सामान्यमनु
 कियते तत्राक्षरसमाप्तिविकल्पप्रत्यासर्वाकृतप्रत्यापत्तय इति नैकभवत्वादि शब्देरुपेक्षितौ प्रत्यायति मुपादि संति। अत्रैव
 मन्ते। अत्रैव मनुकारणोनयुक्तप्रत्यापत्तिः कस्य विनाति पारकः किं तर्ह्यनर्थक्यं वायमक्तप्रत्यापत्तिविरतउविरतः इ
 ति किंप्रयोगेन साकारग्रहणार्थं न च वे निर्दिष्टव्यमाकारग्रहणमिति उच्यते कस्तानिधुमीधर्मव्यपदेशकः तद्व्याविधाती ककु
 प्राज्ञाने कालधिः सात्वावाश्चित्तज्ञावेव व्यपरिष्पमानो विशेषं प्रतिपद्यते। हस्वरति एव सीर्घ्य इति एवमात्रवतु पीत्र इति तत्र

68

पस्यामवस्त्रायां करणसन्निपाताधनिर्वन्तरमारभते तरोपरतएवास्याधारः इति युक्तमुच्यते वा स्वाश्रयुनिगम्या
 त्कालराति यथाप्याधमेवयनप्रतिपद्यते यथा शकरो न्यकरे नेरेव कारिकर्मणि कावयय आलेपविरोधसतए
 वपेद्वारित्वेवमर्थप्रयुक्तं माणानाभिप्रदेशएववायोः प्रकारप्रयनमास्यतइति कालस्यावाद्यचमस्तेवातुनुवेदं वि
 रुध्यतेनय कालस्येत्येवं हितनेतं चोद स्वाचनेवके वलंरतिनेह ततश्चसर्वीसुवृत्तिपुनकालचमिदिह विहृस्वरीय
 योः कालस्यउत्पत्तात्तद्वदिति रितिप्रवित्तममिसभावेनउच्यते नेवरोधः अभापगमादेवमर्थमेवशयानानियचम
 भूपगम्यतोतस्यतिवस्यपुनयेनिर्वन्तकालेवके वित्तगता केविदेरजायः करणसन्निपातादुत्पद्यतेयश्चतस्यानैप्र
 तौताभ्याविशेषोपलक्षिः पसुधनोयनिरस्यतेनेवेरताततोविशेषाभावात्केवलंउसएवपुनचरुतइति एवविशेषोयदि
 शशंरभावात्भिन्नकालचंदुतपप्यपलंमितास्वमिनिवस्यनुपरमादेति किंपुनरिदमिति कालवअशरीयं कतेपुनःपु
 नःकरणमिधातेतुतादिश्वसति कालस्यास्यास्यचंद्रुसुवादेः करणमिधातस्यानुपरमादेति किंपुनरिदमिति किंमिद
 मपूर्वपाणिनिवित्ततत्तद्वत्तुपसंख्यायतेउतउतस्याचास्यानमिति ययअइतिप्रत्यापत्तिशक्तिविरहसंरतएवाकारः
 प्रतिस्तंस्मारकं तस्याप्रत्यायचातत्रप्रत्यापतिर्वचनादवलीयते। विरतौ काररतिायप्रत्याहारेप्रत्याहारेयथाहुपपतिभित्त
 दो अहसवर्त्तरी धरलेवमादिपुपप्रयोगशदे सताकीर्तीदिशेषु अमिस्यन्यरे वस्पवनेप्रयोजनेअयमभिप्रायः।

राम
३१

अत्ररति। योयं संस्कारशब्दोयं प्रयोगशब्दे शेषकारस्योपपद्यते। नानर्थकानां प्रतिपादनशयनामयं वचनप्रमाणं जोरोक्त
 ववित्तमाहत्या स्तियतस्यापि निनः उतमिति। स्वमिति खदादिपुपप्रयोगशब्दे विरहं तत्तुष्टारयेतस्यास्य तायात्तरुच्येता
 यवनविरहपरिहृत्वा तत्रवोयतेनवेत। प्रत्याहारेनुवृत्तिं संशेषुकाकारो विरहस्तत्रप्रयननेरातनाया कारः सवर्त्तनायित
 तदेव अमातस्यां प्रतीतिमिदं अत्रोपपत्तिमिदं अत्रोपपत्तिमिदं अत्रोपपत्तिमिदं अत्रोपपत्तिमिदं अत्रोपपत्तिमिदं

30

नालिकस्थिदिशेषशतिनायलुकश्चिह्नोपुरुषि कामात्रं दुःखं पुरुषं कथ्यते। आत्मसंभावितः परस्मादुल्लेखमात्मानं यो
 मन्वते अहंका-चात्र तस्य भावः इति केदि काहीनां नो नारि र्शनादु-आलेपुरुषिकेति अहं पुत्रमुच्यते। भवानाहेति मन्व
 अवतो-मयेव पुत्रं पुत्रं गते वपुः प्रत्यम विवचनादिनि। तस्माद्विदोपदेशात्तरसमाश्रयिकः अनर्थ को विदतः कृतप्रत्य
 पतिः दोषास्त्राएव चरुडि तस्य प्रतिपादकः यथा वर्गमाने लरिति नोर्वर्षिमाणस्ये संज्ञा किं तर्हि वर्त्तविकयादि यस्तु द्वि
 म्यसत्त्वेन प्रतिपाद्यते अथ यत्तु करणो मे समुदायस्त्वा नाद्वयवदोपदेशकस्य रेवातु करणो स्यादिति रमुच्यते। अत्रादिस्वस्या
 पिविदोपदेशः कर्तव्यतरया हि प्रयत्नमेतत् अहं समाश्रयिकेनाग्रहणात् अतएव वेदो निवारणाय तीति रीदो न स्या
 त्प्रतिपादको स्या तो पत्रो भवतीत्यतः स्यात्। एवमिति प्रत्यये वाचकरत्यापदेशो न स्यात्। अथ गतिस्वरेण न स्यात्तदयमकः
 सवर्त्तविकस्य मन्वते न विदने न स्यात्ते स एवायमाहं समाश्रयिक इति पदिस्यार्थस्या नाग होतैता वरज्ज्वा तदकः सव
 र्त्तविकस्य न हि हं समाश्रयिक यो निति ययेको नाहितया पिविदिसंत्वा रीद्व्ये पुत्रमाकारार्थमेतत्त्वा महिविद
 तत्वा तस्य वर्त्तविकी भवतीति कएवमनवो यतो विदोपदेशो नाम एतदेवाह को ज्ञः रौं वा सता अत्रादयः पत्य एव न वते पत्यमा
 नाः संवारा विवारेणा किं विरगोर वेलाय वेवा ज नयेतीति आयेता निग्रहणा निय एतेरकारो लोके प्रमुकाहते पुंसं रतो कारः
 प्रमुच्यते आद्यै वैवा मुसारणे नास्ति नो वारण मंतो रणाय वा विरतत्वं प्रतिज्ञा तुं सति कोपदेशो गुरुशास्त्रं भवति तस्मादिदं पठितव्यं

राम
३३

आत्मादिस्वविदताति अथ वा उग्रहो किमर्थं वा तत्प कांतरावभातवः उच्यते प्रतिपदिकार्थविदिरमा मतेन द्वावर्थमपि न वि
 द्यति। ततश्चो वारणं सदा एवो वार पिये तो आकरसमा श्रयिकस्येव विदोपदेशो प्रयोगे हेतुमाह न हि शिषः रीद्व्ये लो
 कार्ये तु विदताति तस्य ते एव वसति कारा विगमो व्यख्यातुं न भवतीति रीद्व्ये लुत वचने वसंत निवर्त्तविके विदतीयेति अह
 मन्मासापि न लो वपि विदोपदेशो किं न प्रयोगे वसता आकाशे तस्य रीद्व्ये लुत वचने वसंत निवर्त्तविके विदतीयेति अह

आत्मादिस्त्वविद्यति अथवा उग्रहो विमर्शमावताप संतरावधातवः उग्रते प्रातिपरिका र्धविदिदमारभ्यते न द्वावर्धमपि भवि
 ष्यति। ततश्चो वारणं संवत्सरो वारपि ध्योतोऽप्युक्तसमा प्रापिकस्यैव विद्यतो परेशे प्रयोगे हे उमाह। न हि शिवाः दीर्घस्तौ
 कार्युविद्यता इति साध्यते एवं सति करण विरामो व्यख्यातु नं भवतीति दीर्घसुत वचनेव संवत्सरो नित्यत्वं के विदुर्नयंति। अरु
 रसमा प्रापिकस्यैव विद्यतो परेशे द्वितीयं प्रयोजनमा चार्थापत्तेरस्य संवत्सरो नित्यादीर्घसुत वांतरस्या तसं वत्सरो प्राप्ताः के वि
 द्याचारिस्त्वविद्यतो परेशे प्रयोजनमाव हतो। अत्र चिंत्यो धुतो संवत्सरो दीर्घसुत स्थानात्वा स्त्वानित्यत्वं पतिरिति नैव लोके न
 ववेदिरिति। शिष्ट प्रयोगे हे उमाह। न हि शिवाः दीर्घस्तौ प्रमुच्यंते। स्थाना प्रकाशयेदौ इति निर्वर्तकमिह लक्षणं इति। एवं के वि
 तथ प्रतिपन्नं ते रभसस्य दुर्यथैव शिष्टानां ननु स्त्वाः सानुनासिकाः प्रमुच्यंते इह उक्तं नंतरतम परिभाषा अथ ताता भवति
 प्रतिपन्निरनुतातो स्त्विविधेनुनासिक इति एवं यद्यप्यत्र दीर्घसुतौ संवत्सरो न स्यातां ततः ततः स्यात् स्यात्सुता इति विषमपन्या
 सः सतस्तत्र प्रकृतिर्भवति। अनेमा ह्यवस्था इति इह किं वित्तं कथं आह्लाभ्यो शब्दो गेनुं ननु शिरसा एव वा काशे दीर्घः सुतो
 वा शुभः एव संवत्सरो उवाच सर्वेण लोकेन नियताश्च वत्सरो चारवत्सरो नित्यत्वं स्यात् अतो न्ये व्यजन दोषा इति अतस्त्वत्सरो न
 उवाचपि उं सानुनासिकास्तत्रादिको शब्द इति। दोहे र अपरिचो शिष्ट प्रयोगे शब्दं वा एवमपि कुत एतत्सर्वं यो वेतो संवत्सरो क र इका
 रोकारव्यावृत्तधार उच्यते प्रत्ययं उत एव स्त्वा विद्यतं करणं स्वरोच्चारणमिति तत्र वत्सरो नयंति। अथुतः संवत्सरो अमं ज्ञातं वः वसा इति।

18

एवासरमकारसंरुविवा-अस्यामेवसाओमासार्धवसु-कास्यमांतेराविरतवमयेपापुपिरताएवततस्यायमर्थःएवमपि
 तएगदिति विरतवेपिसत्यकारस्यनसिध्यकारोहिविरतःआकारोहिविरततरःइकारोकारोहिविरतातएवपितत्रुत्प
 यन्नामेववित्तव्यद्येवेग्रहामपिह्राओगीवचनाग्रहणंविध्यतिअथवाविहोपदेशादुक्तंभवतिनितरोपदेशे
 अस्तित्कथंमेत्यकरेपुवरावर्त्तविरततरंइत्यस्यादितिएतद्विविरततममितिप्रतिपत्त्योतत्रावुद्विनिदिशेसर्वर्त्तग्रहा
 मनराचारा-अउत्पत्त्यपरोअकःसर्वर्त्तइतिअन्यःपुधरास्य-द्योयमेतिवेतोतत्रावुद्वेनप्रतिपत्त्यासमायमिति।मुदेव
 उनास्यवयं।तत्रयमेवाकारःप्रमाप्यएवनित्यनुप्रत्यायकःएवमयमप्यकारःप्रमाप्यएवातेनापमेवकार्यप्रतिपद्येताश्रुकी
 भवति।मालीभवतीति।तस्यादेवंकोटिःदीर्घाकिरिति।एकत्वात्सिद्धा-अनुद्वारयाराअनुबंधमकारसु।वक्तृताकास्यामेव
 एवंकर्मत्पत्त्यस्यएवयातेनुपसर्जकइतिपद्येवमुदेनरुतेद्योर्ध्वज्जलीसवन्नरतिनवगस्यतेवोरइति।तत्रगोइतिपरत्वा
 तककस्यातउत्तरार्थकिंकरता।अथवातदकाशत्वात्पद्यःप्राग्विरितामिरतोतिनोकारोहोहएतिनगोअववर्त्तति
 प्रतिविद्यातघटेनतरतिइतिकेवलंदिक्कारांवल्लोकमितिप्रदंकुंवाहुकादिभुक्तार्थःइववद्योपवायः।नत्येकेनघटेनैकका
 लमनेकंकार्यकरेतिहतायाहरतादिअकारंअश्वाकारवर्त्तितंमुदायतिविषयेताडु।नानाभिगकरणेन।वाक्यकारःसा
 मान्यकरांनिर्दिशति।आख्यकारोमेइमधिहरताभाववीशासममीभ्योऽकथयति।एकरणयंसर्वशुताशुशरयेतकर्मण्यपदेक

राम
३३

ताप-भवतीति।कुयारायावतोवाशकोत्तवारपितुंतावंतउवारयेत्अस्याकउसनिरेष्यप्रतिज्ञानीतइति।आवम्यहि-
 द्योरेवेतासंज्ञा-दिसंज्ञेवैवशास्त्रावेहयाआयतीत्येककरकसिद्धातत्रादयोदिसोसासयजयति।तांनुवैवस्थात
 विषयेतापुनलिंगकरणासिद्धा।ननुवनियमार्थमेतत्स्यात्।वृत्तमेवभवति।भक्तिरुतमेतोततादिति।विषये

ताप - भवतीति कुयार। यावतो वा शब्दोक्तवारपितुं तावंत उच्चारयेत् अन्य कृतुनिर्देशप्रतिज्ञानीति श्रवणमहि-
 द्वपोरेवेता संज्ञा - रिसंज्ञैवैवशास्त्रापेक्षया श्रवणमिदं कृतं कसि स्यत्ता तत्रादयो रिसंज्ञा तदुल्लेखानां नोदुने वस्थात
 विषयेता पुनरिगकरणात्सिद्धं। ननु वनियमा र्थमेतत्स्यात् त्रुतमेव भवति भक्तिरुतमेतो सत्ता रिति विधेये स
 ति नियमो विज्ञायत इति इदमेव शास्त्राति अन्यत्र तत्कर्तृ न भवतीति शतरक्षा स्येवं वक्तव्यं विशिवादिभ्यः अति। लोकत एतत्
 सिद्धं नैव सुख्यते एक एवा य सर्वगुणो मुद्यार - ता कथं तर्हि शब्दवत्पत्र लिगं कार्यं आश्रीयते तल्लोके तल्लिगस्येव भवति दोषे
 उमं प्रायो शब्दवत्तः तत्र यथैव सुप्रतयो न कर्तव्यमिति तत्र सिद्धी तदीया कार्यप्रतिपद्यते एवमिहापि कार्यार्थमनुबंधासंग
 स्तेन तस्मिन् शब्दे विषये तत्कालेन प्रप्यत इति। असौ प्रतीकरूपं के मर्थं ता रूत न भवति न स्यात् सिद्धं किं विदाले लिग
 मित्यनियमः। प्राप्नोति उच्यते। मया सो प्रतीक इति पुरुषस्येन सिद्धे निरनुबंधाश्रयतामेव मर्थमनुबध विद्यो भएव लि
 गं कथं स्यादिति तत्र मथैव कश्चिदुच्यते इत्येव शो भवत्येवं निरनुबंधको भवेति निपुन्यते आह तिसंख्या नारदलो यत्र पुरुषः सं
 ख्यः १५३ शब्दं सम्यघं तेन त्रयार ता वनियत विषया ता मुच्यते त्रिः। प्रथमा म-चाह विरुद्धमा म-चाहे निप्रथमो भमे आह
 तिसंख्ये इति भवेत्तद्वि कार्यं पत्रा ने क वमाश्रीयते पत्रत्वे कत मे वत त्रस्य श्रयणा भिद्यो एतत्वा आ प्रोत्पद्यस्वरुः किरीणा
 गिरिता इति एतत्पि सिद्धं। संख्या तरेता तं निवर्त्यते गोतो न हुर्येन वा यथा शास्त्रे नैवे स इति सति स्या नित्यस्य को यमि

तिद्यकवायितेऽकोपाधिरितीदमुदाहृत्यो पूर्वविधिविधिभिः। अर्थमिति तद्यथा क्विसहस्रमेकांकपिलोएकैकशर
 तिरुविसहस्रमितिसामान्यधिकरणत्वाके कइती सा सारसंबंधः। वहीसमासे वा सामर्थ्यलक्षणाः संबोधुजिवाइति।
 तहिपुः परं विने नस्वीकरणत्वाके कइती सा सारसंबंधः। वहीसमासे वा सामर्थ्यलक्षणाः संबोधुजिवाइति। तहिपुः
 रस्यं विने नस्वीकृत्य सहस्ररुत्वारहस्रं वा तुल्यं कृतं स्युनः परं त्यागः तत्रैकस्या अपिसहस्ररुत्वारहस्रं किं ता आनीयेतामिति
 व्यानीयेते। एकरुतिता आनीयेतामिति नानीयेतो यथे वात्रमस्या नियति किं व पूर्वसंख्यायाः एवमिहापि इति रोषाभावाः। अ
 न्यत्राद्युक्तालशब्दवाच्यता साधर्म्यवैधर्म्याः सम्यहेतुः। प्रसिद्धिना नये साधर्म्यप्रतिषेधकं वैधर्म्ये इह शब्दवा
 योऽसाधर्म्यवैधर्म्याः प्रत्येकां सिद्धिना नालेतेषां हटः तद्यथा इति निश्चयकारे कारको सकारे ता इहापि इति इकारे योकारः
 उशब्देन योईशदेन यको हटः। एकस्य चान्नो धर्मो नास्ति यथा यमकारः शुद्ध उद्योगे अइति तत्तना स्युशब्देन यव
 यस्तथा यो वापि कालव्यवेतमसंदिग्धाया प्रसिद्धिना नालेतेषां हटः अइति न चैकस्या लोकारस्य लस्योच्चारणा विषये
 कालभेदे विषये। इह उद्देश्यमिति असंदिग्धाया प्रसिद्धिना नालेतेषां हटः अइति न चैकस्या लोकारस्य लस्योच्चारणा विषये
 लयवाक्यः तत्र कालव्यवाय इत्येव सिद्धे। उच्यते कालव्यवाय एव देस्य प्रदर्शितः। शब्दस्यः शब्दोऽप्युपपद्यते। यदीना
 ता इहापि चैनाकारस्य दर्शने पुगपदकिं। अयमेकत्वविरोधी धर्मो नस्ते कोरे वरतो पुगपदे इहापि चैनाकारस्य दर्शने पुगपदकिं। अकार

राम
 ३४

त्रयलभ्यते तस्मादनेकारकार इति अन्यत्वे हेतुद्वयमुपन्यस्तमेकस्य परिहारमाह। यदुच्यते भवता कालशब्दवाच्यता
 उक्तम्। यदि पुनरिमेव लोकाः शकुनिवस्युरिति एतदुक्तं भवति यो मय वाक्यः परिकल्प्यतेः भवता कालशब्दवाच्यता
 कुनो व्यवायः किं तर्हि व्यंजनकस्य निमित्तस्य प्रवृत्तिनिरवृत्तिभ्यामुपलभ्यमानं लोकां देवदत्तं व्यंजनकनिमित्तत्वमकास्य

स्य लभ्यते तस्मादनेकार का इति अन्यत्वे हेतुद्वयमुपन्यस्तमेकस्य परितो हारमाहा महुयते भवता कालशब्दवायादित्य
 उक्तम् । यदि पुनरमेव स्त्रीः शकुनिव-सुरिति । एतदुक्तं भवति यो यं व्यक्त्यः परिकल्प्यतेः भवता कालशब्द-भाषायां व
 लुनो व्यक्त्यः किं तर्हि व्यंजनकस्य निमित्तस्य प्रवृत्तिनिवृत्ति-भाषा उपलब्धनुपलब्धी एते-य इति व्यंजनक निमित्तत्वमकास्य
 तद्वत्सो तस्य व्यंजनके निमित्ते प्रवृत्ते अप्रवृत्तमानं नोपलब्धमयत्तु कारं पुनः प्रवृत्तमानं उपलब्धं भवति तस्मादुपलब्धनुपलब्धेः
 प्रवृत्तिनिवृत्ति-भाषा भवति न उव लुनो भेदात् । यथा शकुनि-पञ्चरावद्विक्ता-आश्रुसंघातित्वात् यथा स्तनानां तरंगहेतुः
 किं त्रिशंकपते वक्तुं तशकुनिः पूर्वः परं श्रवकनो भिन्नः शकुन्यतरेण व्यवहित इति एतदुक्तं तेषां पूर्वमनुपलब्धं संप्रत्युपलब्धः
 इति एवं वक्तुं त्वेदमाहा । एवमयमकारो ददौ तत्र ददौ तत्रोपलब्धः । एतद्वत् तस्योपलब्धते वक्तुं तशकुनि-रूपं श्रवणं लुतो भि
 न्नं शकुन्यतरेण व्यवहित इति नैवे शक्यमनित्यत्वमेवं स्यात् अस्मयं तर्कः श्रितः समाधिः । शास्त्रसिद्धांस्तु न भवति शास्त्रेऽर्थव
 तः शब्दस्य निमित्तप्रतिज्ञाते परस्परवाक्यस्य असंबन्धस्य यो भूषणगतः शास्त्रे न युक्त्यवस्थान्तिमक एव । तत्रैकत्वप्रतिज्ञाने क
 र्कस्य न-मनुदायोनास्ति ककारोदिरुपालब्धो कारश्चरे कश्च सतत इति शब्दं वक्तुं करु इत्येवं लरुता समुदायः । इति एवं कारक
 द्वायमपि कारु इत्येवं लरुता स्पष्टप्रयोगान्तरात् । अर्थवत्ते वनाक्षितस्मादभूषणं तस्य एतद्वत्किं ता एका मी समुदाया
 अर्थे धुमित्रेरेव वर्तते नुगता इति । वरिडु पुनरमीव स्त्रीः आदित्यवसुः पुनपतरेण एतद्वत्किं ता एका मी समुदाया

राम
३५

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

भिन्नरूपौ क्रतौ बुद्धौ बुद्धयति आरुति निर्देष्टुतकारा रूति निर्देशात् सिद्धो लोपः रूपसो माया का कथमयं परिहारः तत्र के वि
 द्मिथेति यद्यप्यारुतिर्नैव स्यादेवमपि नरो क। यथा कार्वाणपादिषु सत्त्वाः न तौ भवतामनमधरा कार्वाणपास रूप्यचार्यव
 स्वेव तत्राभूतं यतस्तत्वावयवैर्भवति एवं च तावत्तथा रूतिरिति। इह भवेत्तत्त्वांशु रूतिरेवं रूपसो माया रूतिरिति वमय
 युगात् रूतिरत्रैतस्या रूतिरुक्तं तत्राह त्रिहणा तु सिद्धरूतिरुक्तं पूर्वमेव बुद्धेः आरुतिः शब्देनाभिधीयते रूतिरुक्ते च युगा
 नत्वा रूतिरिति नीतयद्यप्युक्तीनां बोधमानत्वात् सिद्धमिति नीतुं यद्यपि कृत्वा उपदिश्यते न रूतिरुपदिश्यते। एवमपि मि
 थोक्तं। इह तावदप्रष्टव्यः यदेतत्त्वं किमेतदुच्चारणतया स्यात्कारास्य रूतिरुक्ते अथ विषयेषां रूतिरुक्ते सिद्धिरोमा
 दित्याह स एवायमिति। वाच्यं तत्राह तत्त्वात्वे निमित्तमकस्या विवक्षितं। प्रतिपद्यते। एवं चेत्तत्त्वं किमर्थं कारस्य भवति शेषाद्
 यत्वं प्रतिपद्यते न पुनः सा माया रूतिरुक्ते मया मिति स्यात्प्रते। लोकभेदे नैव स्य वरुणो न भेदेनेति एतत्तु न भेदेनापि लोकेषु वरु
 रूतिरिति नेव शब्दकारणत्वात्। इह तावदप्रष्टव्यः यदेतत्त्वं किमेतदुच्चारणतया स्यात्कारास्य रूतिरुक्ते अथ विषयेषां रूतिरुक्ते सिद्धिरोमा
 दित्याह स एवायमिति। वाच्यं तत्राह तत्त्वात्वे निमित्तमकस्या विवक्षितं। प्रतिपद्यते। एवं चेत्तत्त्वं किमर्थं कारस्य भवति शेषाद्
 यत्वं प्रतिपद्यते न पुनः सा माया रूतिरुक्ते मया मिति स्यात्प्रते। लोकभेदे नैव स्य वरुणो न भेदेनेति एतत्तु न भेदेनापि लोकेषु वरु
 रूतिरिति नेव शब्दकारणत्वात्। इह तावदप्रष्टव्यः यदेतत्त्वं किमेतदुच्चारणतया स्यात्कारास्य रूतिरुक्ते अथ विषयेषां रूतिरुक्ते सिद्धिरोमा
 दित्याह स एवायमिति। वाच्यं तत्राह तत्त्वात्वे निमित्तमकस्या विवक्षितं। प्रतिपद्यते। एवं चेत्तत्त्वं किमर्थं कारस्य भवति शेषाद्
 यत्वं प्रतिपद्यते न पुनः सा माया रूतिरुक्ते मया मिति स्यात्प्रते। लोकभेदे नैव स्य वरुणो न भेदेनेति एतत्तु न भेदेनापि लोकेषु वरु

तम
 २६

स्वं प्रयोगाहं स प्रयोगो नास्ति रकारस्येति अल्पीयो नित्यवर्तविषय प्रकर्षकारस्याप्यप्रयोगविषयस्यारूप्यतास्ये
 तिस्यादेतद्यो सो प्रयोगविषयस्य उपदेशः कर्तव्यः यतः इह माहायश्चापि प्रयोगविषयः सापिकस्य स्यात्। रूपेण लत्वमसि
 द्धं तत्राप्यन्यथा कार्वाणोपाया पीनानि रूकारावयवमेव लानि नाथैव कारोपरः। यद्वलशक्तिजानुकवस्त्यर्थः यदुक्तं
 प्रयोगात्तत्त्वात् न प्रयोगे रूकारो विनिर्दिष्टस्वरूपे विद्यते। इह तावदप्रष्टव्यः यदेतत्त्वं किमेतदुच्चारणतया स्यात्कारास्य रूतिरुक्ते अथ विषयेषां रूतिरुक्ते सिद्धिरोमा

त्विदं प्रयोगाहं सप्रयोगो नास्ति तत्कारण्येति प्रतीयो नित्यवर्तविषयप्रकर्षकारस्यान्यप्रयोगविषयसाम्यादित्यतारस्ये
 तित्यादेतद्योसोप्रयोगविषयसाम्यउपदेशः कर्तव्यत्वतरेमाहायश्चापिप्रयोगविषयसाम्यकस्यस्यातारूपेभ्युलत्वमसि
 द्येतन्नयान्प्रकार्याणिउपदेशानिनातिरुकारावयामेवलानिनार्थतत्कारोपदेशावदक्षशक्तिजातुकवस्तुत्वर्थः यदुक्तं
 प्रयोगाद्यशास्त्रं न संप्रयोगे रकारोतिनिवेशितस्वरूपोविद्यते इति यद्वद्विद्यारूपे रकारप्रयोगः यद्वद्विद्यानामयामसतिप्रवृत्ति
 निमित्ते र्थगतं प्रवर्तकं वानिपमहेतुमतेरतः प्रवर्तते निवर्तते वा सायद्विद्यारूपो हि स्वरूपमात्रस्वरूपमात्रनिबन्धनोयत्रय
 त्रप्रपुन्यते इदं तत्कारण्यनामधेयं करोमीति तत्र तत्र निवर्तता स्वरूपमात्रनिबन्धनो नोवशा नानातत्त्वरूपस्य रूपोतरेण प्र
 त्यापितुं अशक्यत्वात् तस्मिन्निवर्तकं शङ्कातरतत्र तत्कारण्यो नमधेयत्वेन निपुन्यमानो नपहितवस्तुनिमित्तो सति निवर्तकं श
 ङ्कातरस्य रूपनिबन्धनात् साधुसकिमिति न प्रपुन्यते तस्मात्तत्कारण्यकारण्यप्रयोगाद्वकार्यप्रसिद्धिर्धर्मकर्तव्यउपदेशः
 यदि तत्रास्ति रकारण्यकारण्योः सवर्तविधिरेति सतर्हितस्मिन्नकारण्यकारण्यप्रतिपद्यते यदुक्तं योशङ्कानोप्रवृत्ति
 रित्युक्तेन तत्कारण्यकारण्यो विरहावनिवर्तार्थः पूर्वायास्ये वांशङ्कानो नियताः अनुत्पत्त्याः पुरुषेण कर्तुं रस्यतो नात्र कि
 तु सशङ्कायो नमधेयत्वेन निपुन्यमानः कस्मिंश्चिदर्थे अनियतः पुरुषेण व्यापारेण निपुन्यते तत्रातिशयोक्त्या ज्ञातौ
 प्रवर्तते तत्पेक्षितनिमित्तवत्वात् ककारोवक्तुयद्वद्विद्यारूपे रकारप्रयोगः यद्वद्विद्यानामयामसतिप्रवृत्तिः यथाज्ञातेरस्मिन्मतेन वावतरवै

धिनुंमितं निर्वर्तितं शब्दोत्तरात् कारवदनुकरोता मिति सुत्या घर्थाः सुति स्वरितदिर्वचनेषु लत्वस्यासिद्धकारत्तुपि स्वर
 रकार उपदेशप्रयोजयतीति न्यायाभावात्कल्पनसंज्ञादिषु न्यायोक्तिरुक्तकथं कथं पुनरस्य न्यायत्वमिति एषो
 गान्तयथैवजात्यादिषु शब्दे विच्छिन्नपारंपर्योपदेशेन एतावता एकासीशब्दाः इत्येवमिदमपि अचिन्त्यं यद्व्याशब्द-
 येष्वरूपा एवेति तत्र यथैवजात्यादिषु न स्वयमुत्पाद्येता शब्दा एव यद्व्याशब्देष्वपि न हि शब्दं कवाति तं हं स वासितं वा स
 नामधेयं करोतीति। तथा विद्यं नाम कर्तुं सिद्धेनावरितत्वात् शब्दादिष्वित्यादि शब्दः अकारोक्तः पुनः संज्ञाप्रकाराः या
 अथेता गोष्ठी विषया स्तोत्रा उत्पाद्येता एता अपि न स्वयं शब्दादिष्वित्यादि शब्दः अकारोक्तः पुनः संज्ञाप्रकाराः या अथे
 ता गोष्ठी विषया स्तोत्रा उत्पाद्येता एता अपि न स्वयं शब्दानुत्पाद्यकर्तव्या इति अथ वसंदिधिनिमा एता जातिगुणक्रियामि
 ति तद्वत्ताः सर्वा सामेवासां यद्व्याशब्दः एवादिभूताः न स्वनपेक्षितनिमित्तान्तरात् अर्थेषु विनिवेत्तुं कुर्वन्ति अतः
 संज्ञानामादिभूतेषु यद्व्याशब्देषु न्यायोक्तः सकल्पयितव्यः अपरं आह न्यनेनैतत्प्रतिपादयते अस्मिन्नर्थे सनि

राम
३८

[illegible]

भूतनामधेयकर्व्वमि वेतदर्शनदृष्टोपोधिषास्मृतिः हंसतल्लक्षणादिवरादृष्टतेस्म
 नुरोधमवेवा कृतास्मरणाधक्ष्यतातिशिष्टास्तुष्टनामधयवदयभूर्तनामिमन्यतइति
 एवप्रयास्याययदृष्टाशशार्थतामशक्तिजानुकरणार्थतामपिप्रत्यावृत्तानुवतरांशिष्टा
 तिषिपुत्रायतविहितयज्ञानविहितनपातिविद्वंतदेवानुत्रियतोशिष्टैर्यत्तुनप्रतिविर्दनतदन्ये
 नकृतमित्यत्रक्रियतोअयशष्टुडुष्टस्तस्यानुकरणनकर्तैर्योऽवानुक्रियते। योनुपघय
 घोविद्विकस्तथापिशष्टानांलौकिकवातलोकइहजतेइदंनुविश्वजितःसत्रायसतइति
 चेदेवयतइति। यद्यप्यर्थोविद्विकस्तथापिशष्टानांलौकिकवातलोकइहजतेइदंनुविश्वजि
 तःसत्रायसतइतिवेदेवयद्युतेविषमनुयन्यासःएतदुक्तंभवति। नानुकरणादर्थोवाकित
 तिष्यागदनुष्टानाद्या। शक्यंवेतरवतुमनुराकरणमेवेतरनभवतातियत्रयनुकृतमात्रंका
 विक्रियासादृशादृष्टतेतदनुकरणंभवतीत्येतदृश्यतियस्तुश्चाद्विदमसाविति। स्नातानुलि
 तइतीहंस्वात्मोपलक्षणास्यनहिवितैकार्यमालम्ब्यते। मालागुणकंवइतिप्राकाम्योपल

३२

राम
३८

देशो भवनकृतो य
भ्यः क्रियः इति द्विप
कृतं मनुकरोति अ
विदमास्तव कृतं
दनुकरतां अथ म
भवति अ द्युभृति
वदनुकरतां भवति
दायिका सा वा य
पदायिका सा वा
निष्पन्निका या
श्रीपते नवधा क
ष्टः श्लेष्मवात्सा

हे शोभनकृतो यदार्थरूपतामाश्रयते तदा धावुकरणा इति प्रकृतौ इष्टमिच्छादेशं प्रतिपद्यते परिग्रहे
भ्याः क्रियः शते द्विपच वित्याहेति अथ वति उ न भवति साधनाभिधानाद्विदुः खमग्रीनालितरत्न
कृतमनुकरोति अग्रामितयमाहेति तत्र द्वयोरर्थयोर्वैकाभिध्यंजकस्य वा द्विवचनस्य नो न्यस्येति अव
विदमास्तव त्वेगन्तु लक्ष्मिमुष्ट इत्येतस्य वस्त्वितौ नुक्रियते साधुकारमधोत इति तदनास्यतत्प्रज्ञतिव
दनुकरोति अग्रामितयमाहेति तत्र द्वयोरर्थयोर्वैकाभिध्यंजकस्य वा द्विवचनस्य नो न्यस्येति अव

देशो भवनकृतो यदार्थरूपतामा अयतेतदा धावुकरा इति प्रकृतौ इष्टमियङदेशं प्रतियघतो परिववे
 भ्यः क्रियः इति द्विपञ्चवित्याहेति। अयं च तिङ् न भवति। साधनाभिधायिनादितिङ्ः एव मन्त्रीज्ञातित इत्य
 क्तं तमनुकरोति अग्रामितयमाहेति तत्र द्वयोरर्थयोर्वैकाभिधंजकस्य वा द्विवचनस्य नो न्यस्येति अव
 विदमास्तवक्तव्यं गच्छस्व मुच्युष्ट इत्येतच्च वस्त्वितौ नुक्रियते साधुकारमधीत इति तदनास्यतत्प्रज्ञतिव
 दनुकराणो अथ मन्यसकृ पिशपायं धवादिष्यनु यक्त इति नृत्तके तिङ्क पित्त्वरवेति नुत्पंत्यैवं बुवतेत इत्तं
 भवति अद्य भूतिष्वेकरनुकारो वा संवक्तव्य इति एदिति नृत्तिवाचनं अनेन यी संज्ञा भविष्यति यदि प्रकृति
 वदनुकराणो भवति अपशब्द एव तो भवति। ब्राह्मणपुत्रक इति इति आहति अनुकराण्यप्रकृतिरर्थय
 दा। यकि सावायशब्दः प्रकृताश्च धमानि अनकराण्यशालभत इति अपशब्दवमायातमपशब्दश्च न
 प्रदा। यकि सावायशब्दः प्रकृताश्च धमान् पुक्तव्य इति। शब्दविहारः ततः प्रकृतिवदनुकराणो भवती
 विज्ञातयिकाया प्रकृतिर्यदिश्यते स प्रकृतिवैनाश्रीयते यथास्यामिव दादेश इति शास्त्रे यस्यानीय आ
 श्रीयते। न च व्याकरणे अपशब्द इत्येव कश्चित् प्रकृतौ उपदिश्यते साधूनामन्यास्यानादयनुमानादपश
 षः इत्येवमवात्स्यायतो न च तामप्यगृहीता प्रकृतिः। भविष्युमहतीति अथवा प्रकृतिवदिति शास्त्रं पूर्वकं कार्य

मतिदृश्यतेन वा पशु किं चित् शास्त्रप्रवर्तक किं विद्यायमस्ति न हि शक्त्यंकरो नापशुवमच्चा
 र्यानु यदपि चकार्ययोगिशस्त्ररूपं तस्मिन् विनशक्ता भयपशुवमति देवं तस्मात्प्रकृत्यभावात् त
 ततद्विषयस्य वधमस्ति शास्त्रेणाभासितत्वात् अनुकारो नातिदेष्टुमशक्यो यदिदमुच्यते यशस्यानु
 करेणाप्यनापशु इति वदमवचितोऽशाक्तजानुकरणापचकारोपदेशः अपरेष्वप्यतएव तिवस्ये
 ति अपशुपवासा भवति यस्मादयशो ह्यस्य प्रकृतिनया पशुः प्रयोजनं भविष्यति वाक्यशब्
 ऊत एतद्विज्ञातार आह तस्मात्त्रायमपशुनुपदिश्यता इति नयानुपादष्टा प्रकृतिशक्तियत्नाद्वनामि
 ति वाक्यशेषः एकदेशविकृतस्यानन्यत्वात् सुत्यादयनात्रगदीतवमादेशग्रहादित्येन हि विज्ञायना
 नेऽविविधमिति विज्ञातिर्न स्यात् तस्मात्तत्त्वोक्तं प्रवृत्तिरेवास्तीत्यनेन नुवत्योक्तं जात्यनुषंगताच्च निसं प्रत्ययः
 इहाप्यतिज्ञात्यनु-गः पदावकादयोरत्कारयोः सवस्याविधिराकृतिग्रहाच्च ग्रहाकशास्त्रप्रव
 र्त्ता यतेतदासत्यपि श्रुतिभेदे एका कृतिव मेव यथा द्रुत्स्वदीघापरितिराकृकायसित्वत्वाद्योनश
 तएवंमन्यतेकस्यविरुद्धमस्ति भावानुषंगानुसृत्यनुषंगमिति स एवायमिति प्रवर्तितुं बुद्धिः तत्रकप
 रद्वैतेककारानुषंगानुसृत्यनुषंगे इति संप्रतिवचनमारभते यच्च निदिष्टस्यैव तस्य विकारकाले

राम
४०

यशानिदशस्यनन्यवमत्रेव ककारविक्षानकाले रात्रवधानान इति राजाशु स्यात्तमशुः कृते
 नवाप्रोतिक्तेन शिखरयवनपचनकारस्य ध्यानिर्दिष्टः कस्तानिरिफः तनक्तनेनास्यनन्यवो नृका
 शेयत्रवधानिर्दिष्टः सोत्त्वानिदेशः सुर्पासुलुगिति उरिति वसेवधमात्रमांश्रीयते सकदाचित्ता
 द्वात अवयवार्कविशिनश्चि। कृत्वादिषु सतधसंखडा तत्कल्पकारदिष्टवकांतरग्रहामिति रा

षषानिदशस्तस्यानन्यवमत्रेच ककारविधनकालेराः षषानानइतिराजाशषस्यातनशषरुक्ते
 नघाप्रोतिक्तेनशिखइत्यत्रनघत्रकारस्यवच्यानिर्दिष्टः कस्ताहिरिफः। तनक्तनेनास्पनन्यवो नृका
 शेय्यत्रवच्यानिर्दिष्टः। सोत्त्रानिदेशः। सुर्पासुधुगितिउरितिवसंबधमात्रमांश्रीयतेसकदाचितसा
 द्वातरअवयव। रफंविशिनश्चि। कृत्नादिषुसंबधसंबधावकल्पकारादिशुचकारांतग्रहणमिति रा
 जकायेनात्रवनात्तिनहिश्वापुष्टेष्टिनेपुष्टवानिति। ययदृश्यतेइततद्वित्यत्रशिखः अनृतइतिप्र
 तिवेधः। प्राप्नोतिक्तेवारेयैकदेशविज्ञतइतिआरपतइतिवक्षामिनेनुचमनुपात्रभवितव। उच्यतेविशि
 षार्थप्रतिपत्त्यर्थेपुत्रपुत्रादीयतोआरवतइत्यस्मानेवर्तकेत्यत्रापिप्रतिवेधः स्यातअस्यापिरेफोक्ता
 पिरफोक्तातिसमायेतस्मातअवयनेनतद्वत्ताप्रदृश्यतेपपाविवातात्यचद्विदुद्यातेवइवीहिरण्यन
 तरादिवप्रतिपिदस्तस्मादसयज्जागतर्वकेशात्यत्रपक्षेप्यः सरथस्तत्रमेदेनितडुक्ते। भवतिअन्यार्थो
 यमुन्युपदेष्टव्यइतिसैवावंशस्तंभमिति रूपस्यसाम्प्रातः। तयाक्रिययासाष्टमस्येति॥ ॥७॥ एतु३॥ एतु
 ४॥ ॥७॥ उपादशमानतातयरातयरावचयाः संध्यन्नराणाभाद्यवाक्येनोद्यतातस्याश्वासस्यवभूतवादिद
 मासैवंधवानुपपत्तिः। नेषदोषः। योदिशशपादानस्यतथाभूतेनशषेनोममानः संबधुमशक्नोपया

यच्च त्वय मिति यदा वक्तुं यं बुद्ध्या य पस्थाय यति तदा सर्वो यो विधत् आत्मरूपेण तिकिमिति मसं
 मं सति यच तिस्रस्य यमिति य एव वाक्यार्थो संबधतो यमर्थात् यस्य संबधो नो अमानः संबधूत उच्यते
 न वा वेदमा प्रातदिशश्च ते एव मिहा विवाक्यार्थो याश्चित्तशो पादानः आत्मरूपे वस्थित इह मा संब
 धतो कश्चिदविशेषः कार्यगतं दिशे च रच्यति किं क्रियमा तौ दुत परे पु लभ्यते अक्रियमाणो भुवे तिसंध्य
 दरे पुत यरो पदेशश्चेत्त यरोच्चारण कयवाचो युक्ति यरो यदेशश्चेत्त यरोच्चारणमिति यावता दिश
 रुक्ता किं पद लक्षणा वेत दुर्लभं तित यरोच्चारणं वेत यरोच्चारणमिति नुप्यते एतत्प्रतिपादयति य
 धा न्येषामुपदेशश्चेत्तावदत्त फलज्ञानेन निवर्तितं न भूयंत पचावादी बुद्ध्या एव तकारस्योप
 देशे सति निर्वर्तकं लक्षणा नास्ति इति इदमुच्यते त यरोच्चारणकतान् भूति निश्चि अरतं कर्तव्यमपवागु
 तारपि परिप्राय राहुप देशसं सज्ञरा सिवेत यरा सित यतं सि न वता प्राप्यंतत परात्फ चारितानि
 इति अपवात यरो पदेश इति त परफलप्रतिनिर्देशत परफलत्वदिष्टं मन्यसे संध्यज्ञरे पुत यरोच्चारण
 कर्तव्यमिति संध्यज्ञरा ताति पूर्वाचार्यसंज्ञे वातेषां वाचर्थसंधी यमाना वपवात्संधी यमानो पूर्व य
 राव यवो एवा मिति अत्र च ग्रंथे विप्रतिपत्तिः काश्चित्सतीत्येव त परात्तिकर्तव्या निश्चिप्रतिपत्तिः

राम
४१

कश्चित् एकारे कारावेव त पराविति उकारो कारो नुतादाय परस्ते पर इति त परं वृत्ति पद्यत इति याव
 त सर्वोपेव त परात्तिस्फः ॥ उत दुं मुतव इति इष्टं जेवन स्यात् तो ह्यपदेशो वतकार इति किं पुन स्वकारस्य
 संज्ञाया प्रयोजन यावतान परस्य संज्ञान स्यात् इष्टं विकल्पतेति प्रत्यग्रह रामिह माह न दिव उह
 तितस्मादास्तत परे स्थितं इत्यभ्युपगंतं अतो दिष्टं उदितिय दुष्टार्थतस्य संज्ञातया तता यः ॥ ५
 तोप्यते स ते कार्यं प्रतिपद्यते संज्ञाया र्थं प्रतिपद्यते ॥

कश्चित् एकारेकारावेव तपराविति उकारौ कारौ नुतादाय परस्तपरा इति तपरं प्रतिपद्यत इति याहि
 तसर्वात्पेव तपराणि स्फः॥ उत न्युतव इति इक्षं सेवनस्या तां ह्यपदेशो वत्कार इति किंपुन स्वकारस्ये
 र्ज्ञापाप्रयोजनया वतान परस्य संज्ञानस्या त इष्य विकल्प्यतेति प्रत्यग्रहणमिह माभू न दिवउह
 तितस्मादास्तत परे धिसंज्ञा इत्यभ्युपगंतव्यं अतो दिध उदितिय दुव्या र्यततस्य संज्ञातत्राततायः॥ प्र
 त्योप्यते स तकार्ये प्रतिपद्यते सज्ञाया र्थे प्रतिपद्यते। आस्ततजसिकररास्या न न्यर्थवात इनुत परवम
 न्यार्थतकालप्रतियादन उपपुक्तं संतिनितव्यं देशस्य निमित्तकं प्रमिव स्यात् अनेकार्थत्वाद्बुद्ध
 स्मादोषः दृष्टो हो को नुबोधेन कार्यः यथा दृग्गादिपुरुकारो वृक्षार्थः स्वार्थश्च। सर्वस्वेव सज्ञावत्तया
 इतरेषां हिते परस्य द्वारं ततकाला र्थप्रतियादयतस्वत्वरूपं प्रतियादयति। सच दृष्टे दृष्ट्या दितः कार्यं

इति स्त। नास्त्वपदेशाभावात्। अथेह कस्मान्भवति स्वरूपग्रहणमित्येकोवर्षयंतिका पुनरवसता आ
 हिरिया तातस्य ह्यलक्षणे म न्ये यये सिद्धि नेव सता र्थे न नार्थवानुबंधस्तु का क वा सितवदिति

यत्तु तस्य माणा अतः परा एव तथा मुक्तवा ससा उत्प पारमता माना रति अन्या पलकता पाप
मुक्तैवां ससा अतः भवतस्व व्यापार उत त गुता विज्ञान मत्तो वत पर व म नै रूप ल द्वा रां स्व व्या य
रे उत पर इति त कारा यं त भवति अतः स व द्दु संज्ञा यां प्रति वि वि र्या ता । स मु द्वा या व भे द्वा द द्वा य
उः कारो हि ए उ इत्य स्या नु बध् त कार मु कार स्या ए व व कार ए उ इत्ये त स्प त कार अ कार स्प व प प्या
स न व कारः स म दाय स्यो उ इति स म दाय स्प अः उः इति त दे क द क दे श स्ये ति य स्य द्वा त यो स प र्य

वपुन ब्रह्मि सा देव शति वक्ष्याति च य एव तस्मात्पु तिता भेद मात्र मेव सवा रा वा त य रा रा व द्यत य
रे शति अथ किमर्थमतो मिसरा श्रुति प्रत्या हा रो न भवति संध्य द्वा र त कारे य पा अ वा ति किं वि स्पा
त अग्रि मिर्वा यु मिः जी मर्तौ मि रि त्ये स भावः स्पात। अथ कस्मात्स्व रूपं ग्रह तां न भवति किं च स्पात

रामं
४२

यवद्विरितौस्तावत्पातप्रयव्याख्यानतोविशेषप्रतिपत्तिरिहापितयरोयमिति व्याख्यास्यामः
 पुमादिष्वि।जूषिः।अभ्यगम्यपुर्तद्विवचनादयोदोषाउग्रतेयथाभ्यगम्यद्रुत्वयत्वायोष्यत्र
 विधितुक्पेतिषेधउयातसम्पत्तिप्राप्तेवचोद्वेयतिप्रमात्रोहिका लभेदादप्रत्यापितस्तमपारर
 यमप्रविपद्यमानोशक्यत्वनइतिनिर्दिष्टत्रयः।कृतोक्तिकपविदासन्नस्मृष्टोक्तिका

यवद्भिरितोस्तावास्मात्तत्र यव्यास्यानतोविशेषयतिपतिरिहापितयरोयमितियास्यास्पामः
 पुमादिष्टि। जूक्षिः अभ्यगम्यधुतद्विवचनादयोदोषाउग्रतेयथाभ्यगम्यद्रुत्वयत्नापोक्षत्र
 विधितुक्वेतिवैधुयतसम्पत्तिप्राप्तयेवचोद्वेयतिप्रमात्रोहिका लभेदादप्रत्यायितसमयारण
 यमप्रविपद्यमानोशक्यः क्षतइतिनिर्देष्टुतत्रयः स्फुटोक्तिकपविदासन्नस्मृता द्रोत्विक्का
 रऊकारश्चएवसतिगोत्रेनादिषुसिद्धं। वद्विर्वचनमनिवस्तुविमात्रश्रूयेतअतपरएवइधु
 त्यादेशेतपरवेपुनसप्तध्ववकारस्यभिन्नकालवादसप्तध्वद्रुत्वसंज्ञायाअभावः ननुच
 यस्यापितयराणि एतदुक्तमवतियोगारभ्यतिसाम्यमेवधुविशेषएवइत्यंसप्रतिपक्ष
 उक्ता

एतन्मात्रं न शतप्रत्यासूयततद्वचोश्च तत्ररूपत्वादितिअधमानाअवत्तत्तत्रअर्थ
 मात्राश्वस्योविस्मयोरित्येषप्रतिविभागः ननुवास्तव्यामस्तानवनमितियथाभूयस्ताएवप
 देशएवमित्तापिरतिइदमपिप्रत्यासूयतेसिद्धमेतत्स्यस्थानवाहितिकथमिदंतत्रप्रत्यासूयतन
 ताएवार्थकारार्थकारौ इति एतौवेनस्तःतामव्यस्यतामव्यसत्त्वाननुष्मस्यनुष्मइति एवं

द्वासां सुरांतिरहि विवन्वा ह्यराः पश्च न्निवेदयेतु मा लाशु राकव इति यद्यपि मयानाशं काला
 वपवमयज्जद ह्येदः परेव केनचित्सदृशामनुकरा र्वेन चात्र हो वा भवति क्वंति हि शि शार्वध
 तमनुकरा र्वेदिवा ह्यराः ततक शपमर्षय दार्थकमुद्रा रितमर्षय दार्थकं खेवा नु कुर्वन् प्रयुं जा
 तः स्यात्तत्र वा यो यतः स्त शप्य दार्थकं प्रुहे। तस्मात्तप यः या नवदिदमपि न द वायति अ
 शप्य इत्यपित स्यात्तप शपः स्यात्तत्र अस्पहिया रं तो साधु वोगा आदय स्यत एवा स्याः अतोप भो
 दानां नास्त्वय शप्यं यथा गोरो शप स्यावयने साधु वसात्ता हि मात्त साधु वं स्या देतरा अप शप
 इत्ययमवा स्यात्तवात् साधुरित्य यम हा स्या तो र्ववर जाति पदिकमिति अये खलु विभूयः को
 स्पवि शवः उमते। एतदप्य जना त्सव सा धार यरा म नुकरा इति पदिले विः स्येतेत दुक्तं भवति
 आदाख वाच्यति विहितमिति इति यः प्र योग विद्यति यो यत्र व प्र योग इद पस्ति पूर्व जा सिद्धमिमात्
 भवत्तदपे न नार्थ स्या दयं न्यः द्वपित्व पदार्थक इति प्र कृतिव दनुकरा र्वे भवना तिसत्य विधव
 ने क्वा वा दये परिभाषा न प्रवर्तति। प दावय वस्वरूप तो मा स्तित्य नार्थ रूपता मनुकरा तित दाधु
 रूपेणा अित वा तप्र कृता वे वा सो धर्मे न ए शतत कृतं कार्ये न भवति यथा विपरा म्पा जे रिति इवडा

राम
 3

देशो भवत्तु तो यदार्थ रूपता मा अयतेत दाधा वनुकरा इति प्र कृतौ इष्टमियडा देशं प्रतियघतो परिमवे
 म्यः क्रियः इति द्विपच वित्या है ति। अयवति उ न भवति। साधनां मिधायि ना द्विति दुःखमग्नी ना लित र्क
 कृतमनुकरोति अग्रामितय मा है तितव द्वयार्थ यो वी वे का मिधं जक स्पवा द्विवन सनो न्य स्पेति अत्र
 विद मास्तव त्ते मंग ल्स्व मुद्र इत्येतद्व वस्वितौ नुक्रियते साधु कार मधीत इति तदा ना स्यतत प्रुत्तिव

देशो भवनकृतो यदार्थरूपतामा अयतेतदा धावुकरा इति प्रकृतौ ऐशमियडादेशं प्रतियघतो परिम्वे
 मः क्रियः इति द्विपचवित्याहेति अयवति उ न भवति साधनां भिक्षया नादिति दुःखमग्नीक्षा लित इत्य
 कृतं मभुकरोति अग्रामिसयमाहेति तत्र द्वयोरर्थयोर्वा वेकाभिधंजकस्य वा द्विवचनस नोन्यस्येति अत्र
 विदमास्तवक्तव्यं सप्तमुच्च इत्येतत्प्रवृत्तितौ बुक्रियते साधुकारमधीत इति तदनात्पततप्रवृत्तिव
 दनुकराणाम् अथ मन्यसङ्ग पिश्यायं धनं वादिष्यनु वक्तु इति नृत्तके तिक्क पित्तरावेति नुत्पंतत्रैवं बुवतेत उत
 भवति अ दृष्टंति धेकरनुकारो वा संवक्तव्य इति इदिति नृत्तिवाचनं अनेन यी संज्ञा भविष्यति यदि प्रकृति
 वदनुकराणाम् भवति अथ शब्द एव ततो भवति ब्राह्मणपुत्रक इति इति आहति अनुकराणाम् प्रकृतिरर्थय
 दा यकि सावाय शब्दः प्रकृताश्च धमानि अनकराणाम् शब्दालभत इति अथ शब्दवमायात मयशब्दश्च न
 प्रदा यकि सावाय शब्दः प्रकृताश्च धमान् प्रकृत्य इति शब्दविहारः ततः प्रकृतिवदनुकराणाम् भवती
 ति धान्तिकाया प्रकृतिरपदिश्यते सप्रकृतिवैनाश्रीयते यथास्यानिवदादेश इति शास्त्रेयस्त्वा नीय आ
 श्रीयते न च आकरतो अथ शब्द इत्येव कश्चित् प्रकृतौ उपदिश्यते साधूनाम न्यास्याना दयनुमानादयश
 षः इत्येवमवा स्यायते न च सामान्यगितीता प्रकृतिः भविष्यतीति अथवा प्रकृतिवदिति शास्त्रं पूर्वकं कार्यं

मतिदश्यतेन वापशब्दे किंचित् शास्त्रप्रवर्तकिकि विद्यायमस्ति न हि शक्नुवां करोनापशब्देवमच्चा
ख्यानुं यदपि वकार्ययोगिशब्दरूपे तस्मिन्नपि न शक्यमपशब्देवमति देवं तस्मात्प्रकृत्यभावात्त
तत्तद्विवक्षयस्य वधमस्ति शास्त्रेणाभासितत्वात् अनुकारोच्चातिदेशमशक्यं वादिदमुच्यते यशष्ठा नु
करतोऽपि नापशब्द इति वचनमवसितोऽशास्त्रे जानुकरणापनृकारोपदेशः अपरेष्वप्यतएवेति वक्ष्ये
ति अपशब्दपवातो भवति यस्मादपशब्दे यस्य प्रकृतिनयापशब्दः प्रयोजनं भविष्यति वाक्यशब्द
ऊतएतद्विज्ञातार आह तस्मात्वायमपशब्दानुपदिश्यंता इति नयानुपादष्टा प्रकृतिशक्ति यस्यादनामि
ति वाक्यशेषः एकदेशविकृतस्यानन्यत्वात्पुनरप्यदयना नृदीतवमादेशग्रहणादित्येनं हि विज्ञायमा
नैऽस्ति विरयमिति प्रातिर्नस्यात्तस्मात्त्वोक्त्वा प्रवृत्तिरेवाश्रीयते न नुबलोके जात्यनुषंगताच्च निसं प्रत्ययः
इहाप्यस्ति जात्यनुषंगः पदावकादयो रकारयोः सवस्य विधिराकृतियहराच्च यहराकशास्त्रप्रव
ख्यायते तदासत्यपि प्रकृतिप्रदे एका कृतिव मेव यथा द्रुतदीघापरितिराकृता यस्यैव त्वो योनश
तएवमन्यते कस्यचित्प्रमस्यभावा नुषंगतात्स्यनुषंगमिति स एवायमिति प्रवर्तते बुद्धिः तत्र कप
रद्वैते ककारानुषंगारस्य तनुषंगे इति संप्रतिवचनमारभते षोडशे निदिष्टस्यैव त्वस्य विकारकाले

राम
४०

षष्ठानि दशस्तस्यानन्यत्वमत्रैव ककारविक्षानकाले रात्र्यवधानान इति राजाशब्दात्तत्र शब्दकृते
नवाप्रोतिक्ते शिखरस्य च नयनकारस्य षष्ठानि दिष्टः कस्तस्तिरिफः तनकृतेनास्य नन्यत्वात् नृका
शेष्यत्र षष्ठानि दिष्टः सोऽस्त्वानिदेशः सुर्पा सुलुगिति उरिति वसे बधनाजनां श्रीयते सकदाचित्सा
द्वात अवयवैरकं विनिर्दिष्टः। केनादिष्टस्य तदनुषंगतात्स्यकारादिप्रवृत्तकाले तदनुषंगमिति रा

षष्ठा निदशस्य नन्यवमत्रे च ककार विष्मनकाले रात्रिः षष्ठा नान इति राजा शष्प्यात नशष्प्युक्तो
 नप्राप्नोति कृत्त शिखरं तत्र नन्यवमत्रे च ककार विष्मनकाले रात्रिः षष्ठा नान इति राजा शष्प्यात नशष्प्युक्तो
 शेष्यत्र षष्ठा निदशस्य नन्यवमत्रे च ककार विष्मनकाले रात्रिः षष्ठा नान इति राजा शष्प्यात नशष्प्युक्तो
 द्वार अवयव रफं विशिनष्टि । कृत्ता दिषु सवध संवधा द्वे कल्पकारादिभ्युचकारांत ग्रहणमिति रा
 जकायेना ववनाति नदिश्वपुष्टे धिने पुष्टवानिति अपदिश्यते इतत हित्यत्र शिखः अनृत इति प्र
 तिषेधः प्राप्नोति कृत्त वारो यथेक देश विज्ञत इति आरपत इति वक्ष्यामि ननु वमत्रुयात्र भवितव्यं उच्यते विशि
 ष्ठाप्रतिपत्यर्थे षडुपुपादीयतो आरवत इत्यस्य मानेव त्रिकैत्यत्राधिप्रतिषेधः स्यात् अस्यापि रेफोक्ता
 पिरफोक्ता तिसमायेतस्मात् तत्र अवयवेन तद्वत्ता प्रहश्येते पपा विद्यता तत्र द्विदमुच्यते व इवी हिरण्यं न
 तरादिषु प्रतिषिद्धस्तस्मान्न सववा जा सर्वकेशात् तत्र प्रज्ञे पृथक् सरवस्तु वमेदेनेतदुक्तं । भवति अन्यार्थो
 दमन्वदुपदेष्टव्य इति सेवावंशस्तं भूमितिरूपस्य साम्यात् । तवाक्रियया सा एमस्येति ॥ ११ ॥ एतु ३ ॥ एतु
 ४ ॥ उपादश मानता तयरा तयरा विचयाः संध्यक्षराणां भाववाक्येनोच्यता तस्याश्चास्य च भूतत्वादिद
 मासंबंधवानुपपत्तिः नेषदोषः । यो हि शष्पादा नस्य तथा भूतेन शष्पेनोच्यमानः संबधुमशक्नोपया

कश्चित् एकारैकारावेव तपराविति उकारौ कारौ नुतादाय परस्तर इति तपरवंप्रतिपद्यत इति यावि
 त्सर्वारूपेव तपराविति स्फः॥ उत दुमुतव इति इयं जेवनस्या तात्पर्यदेशो वतकार इति किंपुन स्वकार स्पे
 र्सज्ञाया प्रयोजनया वतान परस्ते संज्ञानस्यात इपविकल्पतेति प्रत्यग्रहणमिह माभू नदिव उद
 तितस्मादास्तत परे स्थितं ता इत्यभ्युपगंतव्यं अतो दिध उदितिय दुवार्थततस्य संज्ञातत्रात ता यः॥ उ
 तो यते सत कार्ये प्रतिपद्यते सज्ञाया र्थे प्रतिपद्यते। आस्ततजसि करणस्यान न्यर्थवात इनुत परवम
 न्याप्येत कालप्रतिपादन उपपुक्तं संतिनित घटदेशस्य निमित्तक प्रमिव स्यात् अने कार्यवाहनुबंध
 स्मादोषः दृष्टो हो को नुबधेन कार्य यथा दृष्टादिपुनकारो बध्यर्थः स्वार्थश्च। सर्वस्वेनाव संज्ञावक्तव्या
 इतरेषां हिते परासमद्वारंततकाला इति घटयत स्वत्व त्वयं प्रतिपादयति। सवाटि देवपाटितः कार्यधु
 प्रतिपाद्यते नुततर प्रतिपाद्याना नुव्वाराणा नास्तत दुधारतोपल इति एवमपि संध्यक्षराणां तिकारस्य
 सत्त्वत्वात् एतदा हितय र्थध्वनरंततकालानु प्रतिपादयति सतकारकं सज्ञारूपं प्रतिपादितेव स्प रूपे
 इत्यंज्ञानात्कप देशाभावात् अथेह कस्मान भवति स्वरूपग्रहणमित्येको वर्यं पंतिका पुनरवसज्ञा आ
 हिरित्या हातस्य नृय लक्षणे मन्ये यद्ये सिदि नेव सज्ञार्थे न नार्थकान नुबंधस्तु काक वासितवदिति

विमरत्नभाष्यकः अत्रातिस्मा समुदायः सत्ता यद्यपि समुदायस्याप्यत्रातयरा एव तथा
 पिदसत्ताया नो निवर्त्तते इह वनन्य द्वात अससपिदस्यंता योमतकारकं त्वरुपं या द्योतिप्रसा
 यस्तुतल्यमाण अतयरा एव तथा शुद्धवाससा उत्य परिमाता मानयेति अन्योपलक्षणां पार
 शुद्धैवां ससा अंतर्भवतस्वयापार उतत गुता विज्ञानमस्तेवतपरवमन्ये रूपलक्षणां स्वया य
 रे उतपर इति तकारा यं न भवति अतः सवहु संज्ञायां प्रतिविधिर्याता (समुदायाव भेदाद स
 उःकारो हि एतु इत्यस्या बुद्धन्तकारमुकारस्या एवकार एतु इत्येतत्पतकार मुकारस्यैव यथा
 सुत एकारः समुदायस्योऽ इति समुदायस्य आ उः इति तदेकदकदेशस्य तिथस्य होतयो सपर्य
 तु पुमातकपातिरयोस्तपरवां मितिस आहता दयि परस्तपर इति ननु वनाया योतद्वति
 एते आतश्रु नावतिष्ठते यद्व्यत्यरव नैव दोषः स्थितमपि पुनः पुनस्य पतवडु पन्यस्यते ये येतदे
 वपुन वृद्धि सा देव इति वद्वति च य एव तस्मात्पुलिता भेद मान मेव सवारा वात परा सिद्धेक्षतय
 रे इति अये किमर्थमतो मिसरा प्रितिप्रसाहारे वभवति संध्यद्वारतकारे यथा अत्राति किं त्विस्मा
 त अग्रिमिवां युमिः जीमतां मिरि तै सभावः स्याता अथ कस्मात्स्वरूपग्रहणां न भवति किंच स्यात्

राम
४२

यवद्विरितोस्तावत्मात अथमास्यानतो विशेष प्रतिपत्तिरिहा पितयरो यमिति आस्यास्यामः
 बुमादिधि। जूधिः अम्भगम्यधुतद्विचवनादयो दोषा उच्यंते यथा भूपगम्यद्रू स्वयत्वापोक्षत्र
 विधितुक्वेति धेधुयात सम्पत्तिना मेव बोद्धेयं तिसमात्रोहि का लभेदादप्रत्यापितस्तमपार
 यमप्रविपद्यमानो शक्य इति निदिष्टं तत्र यः सूतोक्तिकपविदासन्नस्सद्वा द्योत्त्रिका

यवद्भि रितोस्तावास्मात्तत्र यथास्वानतो विशेष प्रतियतिरिहा पितयरो यमिति आस्था स्यामः
पुमादिष्वि। नृक्षिः अम्पगम्पुर्तद्विचननादयो दोषा उच्यन्ते यथा अम्पगम्पुर्तद्विचननादयो दोषा उच्यन्ते यथा
विधितु क्येति धेयुः अतः सम्प्रति प्राप्तेव चोद्देयति प्रमात्रो हि का लमेवादप्रत्यायितस्तमपाररा
य मप्रविपद्यमानो शक्यः सत इति निर्देष्टुं तत्र यः स्फुटोक्तिरप्यविदासन्नस्तत्रा श्रोत्रिका
र ऊकारश्च एव सति गोत्रेण दिष्टु सिद्धं। वद्विर्वचनमनिष्टु विमात्रः श्रूयेत अतपर एव श्रूय
त्वादेशे तपर वै पुनस्तप ध्व एकारस्य भिन्नकालत्वात् दसत्तत्वे द्रव्यसंज्ञाया अभावः ननु च
यस्यायितयराणि एत उक्त भवति योगारंभप्रतिसाम्यमेव ध्वविशेष एव इत्थं सप्रति एव श्रू
यत्वादेशे इति वक्तव्यमिति रेवोक्तु वि। श्रूयवर्ष वा तसंक्षिप्तं वा स्यो अघा एकार अघा उका
तेन भवेनः इति प्रत्या स्यायते तद्देवोक्ते तत्र भूयत्वादिति अर्द्धमात्रा अवस्यस्य अर्द्ध
मात्रा श्रवस्यो विस्वयोरित्यप्यतिविभागः ननु वा स्यात्तानवनमितियथा भूयसा एव्यप
देश एवमिहा पिरति इदमपि प्रत्या स्यायते सिद्धमेतः स्वस्थानादिति कथमिदं तत्र प्रत्या स्यात्तत्र
स्त एवार्धकारार्धकारौ इति एतौ वै नस्तः ता भव्यस्य ता भव्यः सत्वा न उच्यते स्पुष्ट इति एव

Role-3

24-5

1